Perun i Veles te njihovi tragovi u hrvatskim narodnim običajima

Bassi, Nina

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:201709

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za antropologiju

Katedra za etnologiju i kulturnu antropologiju

PERUN I VELES TE NJIHOVI TRAGOVI U HRVATSKIM NARODNIM OBIČAJIMA

DIPLOMSKI RAD

Mentor: dr. sc. Emil Heršak

Studentica: Nina Bassi

Zagreb, 2019

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Perun i Veles te njihovi tragovi u hrvatskim narodnim običajima“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora dr. sc. Emila Heršaka. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Contents

1. Uvod 1
2. Tko su Slaveni? 3
3. Što je mit? 5
4. Prvi izvori i razvoj slavenskog bajoslovlja 7
5. Kult stabala 11
6. Perun i Veles i njihov kozmički sukob 14
   6.1. Suprotnost u prostoru 18
   6.2. Kršćanski supstituti 20
   6.3. Uloga u hrvatskim običajima 23
7. Gromovnik Perun 24
   7.1. Bor ispred kuće 24
   7.2. Bor kao božićno drvce 25
   7.3. Gromovnikovo oružje 26
   7.4. Baba gljive brala 29
   7.5. Prinošenje žrtve Gromovniku 31
8. Veles – bog stoke 32
   8.1. Velesovi koledari 33
   8.2. Veles kao dio žetve 35
   8.3. Kutnjačka svadbena zdravica 36
   8.4. Poklade 36
9. Zaključak 39
10. Literatura 43

1. Uvod

Širom svijeta razne kulture imaju svoje kozmogonije i mitologije kako bi objasnili postanak svijeta ili nastanak svoga naroda. Te mitologije većinom su se prenosile usmenom predajom, sve dok ih narodi nisu počeli zapisivati. Zbog toga je mnogo mitova i priča izgubljeno, te su s vremenom pali u zaborav. Istraživači podrijetla slavenske mitologije otkrili su, preko svojih istraživanja, trag indoeuropskih korijena, te pronašli u indoeuropskoj mitologiji dokaze koji potvrđuju da su se Slaveni razvijali na osnovi indoeuropskih korijena. Kada je riječ o rekonstrukciji slavenske mitologije u Hrvatskoj, dolazimo do određenih prepreka. Među južnim Slavenima nema mnogo zapisa drevne mitologije, dok kod zapadnih i istočnih Slavena nailazimo na brojnije izvore. Većinu podataka koje znamo dolaze od strane istočnih Slavena kod kojih su bili očuvani međunarodni dogovori koji su poganski (tj. pretkršćanski) Rusi sklapali s bizantskim „Grcima“, u kojima nalazimo spomen božanstava Peruna i Volosa/Velesa[1].

Ono što sa sigurnošću možemo reći, i što se nalazi kod svih triju grana Slavena, je činjenica da su Perun i Veles, s ulogom vrhovnih božanstava, imali visoku ulogu u mitologiji Slavena. No, običaji drevnih Slavena postali su zamućeniji nakon dolaska kršćana i pokrštavanjem prostora. Kršćani su nastojali zamijeniti postojeće bogove svojim svetcima, te su osobine poganskih bogova nastojali prenijeti na kršćanske svetce kako bi olakšali proces prelaska. Kao posljedica tome, svetišta koja su bila posvećena poganskim bogovima u većini slučajeva su se zadržali, ali su njihove uloge i imena bila izmjenjena da bi odgovarali novim kršćanskim svetcima. Etnolog Vitomir Belaj i pokojni jezikoslovac Radoslav Katičić svojim su utjecajnim radovima nastojali prikazati ulogu Peruna, Velesa i ostalih prijašnjih božanstava u hrvatskim narodnim običajima od kojih se neki još uvijek izvode. Uz tu analizu, uspješno su rekonstruirali mitologiju prostora koja je vidljiva u svetim trokutima na čijim kutovima se, i pod određenim stupnjevima, nalaze ostaci starih svetišta iz kojih se može iščitati značaj koji je mitologija imala za naše pretke. Ovi trokuti predstavljaju jedan od načina na koje su Hrvati i drugi slavenski narodi obilježavali svoja vjerovanja. Svaki trokut ima pravilno uređene odnose točaka koje predstavljaju najistaknutija slavenska božanstva.

[1] Kod istočnih Slavena običniji oblik ovog imena je Volos, ali se iz obrednih pjesama saznaje kako je Volos (Veles), stočji bog, u mitskom kontekstu Perunov protivnik. Postoje mišljenja kako treba biti oprezan kada se poistovjećuju ova dva imena. P. Skok napominje kako Volos i Veles ne moraju biti identična božanstva, ali nigdje nema sigurne etimologije Velesova/Volosova imena. Radoslav Katičić smatra da se ime toga slavenskoga boga izvodi iz dvaju prijevojnih stupnjeva Velesъ i Velsъ (Dodig 2010: 332).

Ovaj diplomski rad nastojat će prikazati kozmički sukob između dva božanstava - Peruna i Velesa, kao i određene običaje koji se povezuju s Perunom i Velesom na koje narod više ni ne obraća pažnju i ne shvaća koliko u prošlost njihovi korijeni sežu. Rad će nastojati predstaviti i opisati i pojedine običaje kao što su svadbena dramska igra (npr. „Baba gljive brala“), također pečenje janjetine na blagdan sv. Ilije, odabir bora kao drvca za vrijeme Božića, vrijeme Poklada, skupljanje kamenih sjekirica, vezanje posebnog snopa klasja za vrijeme žetve, itd.; opisat će koliko su ti običaji povezani s Perunom i Velesom, a nastojat će dodatno prikazati koji od ovih običaja se izvode i danas.

Potaknuta običajem Bušara u mome kraju, a koji se vežu uz slavenskog boga Velesa, htjela sam saznati postoji li još koji običaj koji se i danas izvodi u Hrvatskoj, a koji se može povezati s Velesom, ili s bogom koji se uvijek dovodi u vezu s njim – Perunom. Pretpostavka je da se određeni običaji izvode i dalje, iako ljudi nisu svjesni kada i u koju svrhu je određeni običaj nastao.

2. Tko su Slaveni?

Kako bi krenuli na Peruna i Velesa i njihovu prisutnost u hrvatskim običajima, bilo bi dobro prvo nešto reći o samim Slavenima, mitu i razvoju slavenskog bajoslovlja.

Slaveni su skupina međusobno srodnih indoeuropskih skupina (plemena) od kojih su se u ranom srednjem vijeku počeli oblikovati slavenski narodi koje danas poznajemo. Zaključak o slavenskoj pradomovini i etnogenezi i danas nije sasvim jasan. Zbog nedostatka pisanih dokumenata, njihova prošlost većinom nam je nepoznata:

> „Sticajem mnogih nepovoljnih okolnosti, nastalih ratovanjem s franačkim i germanskim zavojevačima koji su pod izl:kom prrogona slavenskog neznaboštva nastojali Slavenima nametnuti svoju vlast, a potom i zbog pismene zaostalosti, došlo je do toga da nisu zabilježeni mnogi važni događaji iz života i vjerovanja Starih Slavena, pa su najvrijednija svjedočanstva o tom izgubljena“ (Ledić 1969: 20).

Postojeći izvori gotovo su u potpunosti djelo stranaca, a ne samih Slavena, te ovise o njihovoj percepciji (Pleterski 2013: 8). Andrej Pleterski (2013) u svom članku „Etnogeneza Slavena – metode i proces“ navodi kako srednjovjekovni pisci spominju da Slaveni dijele isti jezik, pravo, običaje, a od ustaljenja kršćanstva, i od crkvene razdiobe (na katoličku i pravoslavnu Crkvu) koja se dogodila kasnije, ti pisci smatraju da su Slaveni bili različite vjeroispovijesti zbog crkvene razdiobe. S druge strane, navodi, kako se pretkršćansko vjerovanje na razini ljudske kulture do današnjih dana ipak toliko sačuvalo i s tolikom sličnosti, da omogućava poprilično vjerodostojnu rekonstrukciju zajedničke praslavenske ritualne predaje (Pleterski 2013: 8).

U antičko doba Slaveni su bili nazivani *Veneti* ili *Venedi* prema plemenu koje je u I. i II. st. živjelo na srednjoj Visli i na obali Baltika (taj etnonim su naznačili Plinije Stariji, Tacit, Klaudije Ptolemej). Neki istraživači čak smatraju kako su se Veneti[2] i Slaveni između I. i VI. st. stopili u slavenske etnije (v. Hrvatska enciklopedija). Ime Slaveni, njihovim narodnim imenom (οἱ Σκλαυηνοί), prvi se puta pojavljuje početkom V. stoljeća u Dijalozima (Dialogi 110) Pseudo-Cezarija gdje ih on još naziva i Podunavcima (Piteša 2003: 472). Nadalje, u Jordanesovom opisu iz VI. stoljeća Slavene nazivaju Venetima ako se nalaze zapadno od njihova prvotnog područja, južne nazivaju Sklavinima, a istočne nazivaju Antima. Prvi pouzdani podatci o Slavenima potječu iz vremena seoba naroda kojima su mnogi narodi bili

[2] Veneti su bili drevni narod koji je nastanjivao sjeveroistok današnje Italije

zahvaćeni. Pleterski (2013: 10) u svom članku navodi primjer životopisa sv. Metoda, *Žitije Metodija*, koji govori o tome kako su moravski knezovi Rastislav i Svetopluk pisali bizantskom caru Mihaelu III. U pismu su sebe imenovali *my Slověni.* Etimolozi ovo tumače na dva načina. Prvo tumačenje označava „stanovnike pored rijeke *Slova* ili *Slovy*, a drugi način, koji bi bio bolje semantički utemeljen govori kako je ime izvedeno iz praslavenskog jezika, *slovo*[3], što znači „riječ". Pleterski nadalje objašnjava kako bi to značilo da su Slaveni bili ljudi s kojima je bilo moguće razgovarati, a kao prilog tome navodi i činjenicu da su Nijemce nazivali *němьci*[4] što znači „nijemi ljudi", odnosno oni koji ne znaju pričati.

Najstarija opširna slavenska predaja koja govori o njihovom izvornom podrijetlu potječe iz 11. stoljeća i sadržana je u kronici Nestora Velikog (1056-1114) pod naslovom *Povijest minulih ljeta*, a povezuje Slavene s Podunavljem:

> ѣпустя много времени сели славяне по Дунаю, где теперь земля Венгерская и Болгарская. От тех славян разошлись славяне по земле и прозвались именами своими от мест, на которых сели. Так одни, придя, сели на реке именем Морава и прозвались морава, а другие назвались чехи. А вот еще те же славяне: белые хорваты, и сербы, и хорутане. Когда волохи напали на славян дунайских, и поселились среди них, и притесняли их, то славяне эти пришли и сели на Висле и прозвались ляхами, а от тех ляхов пошли поляки, другие ляхи — лутичи, иные — мазовшане, иные — поморяне. òакже и эти славяне пришли и сели по Днепру и назвались полянами, а другие — древлянами, потому что сели в лесах, а еще другие сели между Припятью и Двиною и назвались дреговичами, иные сели по Двине и назвались полочанами, по речке, впадающей в Двину, по имени Полота, от нее и получили название полочане. Те же славяне, которые сели около озера Ильменя, прозвались своим именем — славянами, и построили город, и назвали его Новгородом. А другие сели по Десне, и по Сейму, и по Суле, и назвались

[3] Od psi. *slovo, gen. *slovese "riječ": stsl. slovo, gen. slovese, bug. Slóvo, mak. slovo, sin. slovô, gen. slovésa ("opraštanje"), slóvo, gen. slóva "slovo, riječ", č. slovo "riječ", sloveso "glagol", slč. slovo "riječ". luž.'słowo (Gluhak 1993: 563).

[4] Němьci –„njemak; stranac" (hš. Nijémac, gen. Nijémca, također i apelativ nijémac, sin. némec i Némec, č. Němec, r. némec "Nijemac" itd.). Za značenje usp. r. dijal. govorit' némo "nejasno, nerazgovjetno govoriti (o djetetu) (Gluhak 1993: 438).

северянами. И так разошелся славянский народ, а по его имени и грамота назвалась «славянская» (Nestor, 2012: 11)[5]

Hrvatska enciklopedija navodi kako se ovisno o zemljopisnom položaju i smjeru širenja, od sredine I. tisućljeća, Slaveni dijele na tri glavne skupine (postoje i druge podjele kao što je podjela na osnovi jezika gdje su se prvo odvojili zapadni Slaveni, dok su južni i istočni bili duže povezani, što se može vidjeti u jezicima, npr: polj. *gwiazda* i češ. *hvězda* usp. s hrv. *zvijezda* i rus. *Звезда* - isto kao i hrv.):

Južne Slavene (Slovenci, Hrvati, Srbi, Crnogorci, Bošnjaci, Makedonci, Bugari),

Istočne Slavene (Bjelorusi, Ukrajinci, Rusi) i

Zapadne Slavene (Česi, Slovaci, Lužički Srbi, Poljaci, ostatci baltičko-slavenskih Pomorjana – Kašubi i Slovinci) (Hrvatska enciklopedija)

3. Što je mit?

Mit dolazi od stgrč. *μῦθος*, što znači „priča“, „riječ“. Hrvatski jezični portal nudi tri definicije riječi mit:

1. povijesna priča iz narodne tradicije, govori o nadnaravnim bićima, precima ili junacima koji služe kao praiskonski tipovi i obrasci ponašanja u primitivnom gledanju na svijet
2. stvarna ili izmišljena priča koja se obraća svijesti naroda uključujući njegove kulturne obrasce ili izražavajući duboke, općeprihvaćene osjećaje (često predrasude i sl.); neutemeljeno uvjerenje ili vjerovanje, suprotstavljeno znanosti [mit o genocidnosti Hrvata]
3. glas o komu ili čemu, ono što se priča s preuveličavanjem [mit o nepobjedivosti reprezentacije. (Hrvatski jezični portal)

[5] I nakon mnogo godina naselili su se Slaveni na Dunavu, gdje je danas zemlja Ugarska i Bugarska. Od tih Slavena raselili su se… [oni] koji su pošli na rijeku Moravu nazvali su se Moravljani, a drugi su se nazvali Čehi. A evo i drugih Slavena: Bijeli Hrvati i Srbi i Horutani (= Karantanci). Kada su Vlasi napali dunavske Slavene i naselili se među njima, Slaveni su pošli na Vislu i prozvali se Lehima, a od tih Leha su nastali Poljaci, drugi Lehi – Ljutiči i drugi – Mazovšani – i drugi Pomorjani. I tako su se naselili Slaveni i uz Dnjepar i nazvali Poljanima, drugi – Drevljanima, jer su bili u šumi, drugi, između Pripeta i Dvine – Dregovičima, drugi po rijeci Poloti, Poločani, oni oko Ilmena, nazivali su se sami Slavenima i izgradili su grad Novgorod, i drugi su se naselili uz Desnu i uz Sejmu i Sulu i nazvali se Sjeverjanima. I tako se razišao slavenski narod, a po njegovom imenu i pismenost se nazivala slavenskom. (Nestor 2012: 11, prijevod Heršak 2019: 98)

Mit je općenito bio shvaćen kao „bajka“ ili „pripovijest“, no u antici je mit, s razvitkom znanosti, katkad poprimio i pogrdni smisao „izmišljena“ ili „lažna priča“. Danas znanosti koje se bave mitom ovaj pojam određuju kao vjersku ili sakralnu predaju sa sadržajem koji se odnosi na podrijetlo svijeta, božanstava, ljudi ili naroda. No, iako se mitovi mogu odrediti kao svete priče o podrijetlu, oni predstavljaju i posebne oblike pričanja. Mit predstavlja neteleološke spoznaje; izravne spoznaje stvari, bez traženja objašnjenja; oni su spontani proizvodi psihe. Njemački filolog i povjesničar religija Walter Friedrich Otto (1874-1958) smatrao je da je izvorni grčki oblik *μῦθος* označavao „riječ u drevnom smislu“. Sigmund Freud (1856-1939) također je uočio sličnost između jezika mita i jezika kojim govori podsvjest u snovima. Ta spoznaja ga je navela da u mitovima poput grčke predaje o kralju Edipu prepozna opće izraze ljudske duše i podsvijesti. Slično Freudu, i Carl Gustav Jung (1875-1961) zaključio je kako su u mitovima prisutni oblici iz općeljudske podsvijesti, „arhetipovi“ , koji su slični u svim narodima svijeta (v. Heršak 2019: 14). Ovi psihoanalitičari neizmjerno su pridonijeli važnosti pri izučavanju mitologije, jer, ma što god se mislilo o njihovim nekad proturječnim tumačenjima, Freud, Jung i njihovi sljedbenici dokazali su da logika, junaci i djela iz mita ostaju i u suvremenosti (Campbell 2007: 30).

Dakle, mit predstavlja raznolike priče na koje nailazimo širom svijeta a koje govore o podrijetlu čovjeka, njegova svijeta, naroda, itd. Kako je američki mitolog Joseph Campbell (1904-1987) naglasio, jezik mita je metaforijski i/ili pjesnički, a način djelovanja je estetski. Drugim riječima, mit nije lažna priča, nego samo drugačija vrsta priče, različit način doživljavanja stvarnosti (Heršak 2019: 14). Na mitologiju nailazimo kod raznih plemena, kako prošlih, tako i sadašnjih koji uglavnom žive izolirano. To je njihovo poimanje svijeta i sebe; oni ih većim dijelom prenose usmenom predajom, a mitovi koji su se s vremenom zapisivali očuvali su se sve do danas. Kozmogonijski mitovi objašnjavaju poglede naroda na postanak svijeta, te pomoću njih možemo vidjeti kako su određeni narodi shvaćali svijet oko sebe, ali također možemo potvrditi pretpostavku da su mnogi narodi imali slične poglede na stvaranje i funkcioniranje svijeta, čiji se ostaci mogu vidjeti i u današnjem shvaćanju stvari.

U nastavku ovoga rada bit će usmjerenje na slavensku mitologiju, te će biti riječ o određenim božanstvima prisutnima u današnjim običajima. Slavenska mitologija manje je zastupljena i manje bogata podacima nego neke druge europske mitologije kao što je npr. grčka, što je posljedica činjenice da nema mnogo zapisa zato što se usmene predaje većinom nisu zapisale, a bilo je i narušavanja slavenskih naroda i jezika. Stoga se moramo zadovoljiti isječcima i ulomcima koji su nam ostali. Ono što je pronađeno su zapisi u kojima se poganski

Rusi zaklinju određenim bogovima, koji će se ispostaviti kao ključni likovi u njihovom svjetonazoru i načinu života. Već spomenuti znanstvenik Vitomir Belaj (1998: 39-46) u svojoj knjizi *Hod kroz godinu* navodi tri izvora za shvaćanje i rekonstrukciju praslavenske mitologije, a to su:

a) „Arheološki izvori – jedva uporabivi budući da nema puno praslavenskih hramova ili kipova koji bi bili izvrstan izvor vjerovanja. Budući da su Slaveni sve do pojave kršćanstva živjeli bez pisma (eventualno se koristeći crtama i zarezima) ne postoji puno informacija o njima. Prave korisne informacije dolaze kada se neke strukture prepoznaju u svetim tekstovima
b) Pisani izvori – možemo ih podijeliti u dvije skupine. Prva skupina bi bili izvori koji govore o slavenskom poganstvu iz vremena kada su Slaveni činili jednu cjelovitu zajednicu po kulturi, a druga skupina bi bila mitologija i vjera koju su razvili pojedini slavenski ogranci nakon razlaza negdje u 6. stoljeću
c) Predajni izvori – folklorne tvorbe poput pjesama i pripovjedaka te običaja u kojima možemo vidjeti znakove iz starijeg vjerskog sustava, tj. razne fraze, imena gora, vrhova, rijeka itd“.

Stoga, kada je riječ o slavenskoj mitologiji, u većini slučajeva moramo se osloniti na „predajne izvore“[6] zato što su arheološki i pisani izvori oskudni.

4. Prvi izvori i razvoj slavenskog bajoslovlja

Belaj (2007: 21) objašnjava kako je *bajoslovlje* hrvatska riječ za mitologiju i kako je to zapravo prijevod iste: „slovo o basnama, razumski govor o pripovijedanju o bogovima“. Gotovo svi slavenski izrazi *Bog* navodno su potekli iz skitsko-iranskih jezika, a od istih je navodno potekao i izraz *raj*. No, po jeziku, praslaveni su bili u vezi s baltičkim narodima; njihov izraz „bog“ je *Dievas* na litvanskom i *Dievs* na latvijskom, što je slično lat. izrazu *Deus*. I to je bio izvorni indoeuropski izraz, dok su germanski izrazi drugačiji, a slavenski su vezani za indoiranske.

Izraz „bajoslovlje“ izumio je znanstvenik Bogoslav Šulek (1816–1895) koji je u svom rječniku znanstvenog nazivlja prevodio „mit“ (u tal. i njem. obliku) kao „baj, bajka“ (Šulek je također ponudio izraz „bajoslovlje“ za opći pojam „mitologija“) (Heršak 2019: 14, v. Šulek 1990). Već u doba raseljavanja, iz VI. stoljeća, nailazimo na Prokopijev opis vjerovanja jedne

[6] „Predajni izvori“, prema Belaju, nije opći izraz

skupine slavenskih Anta koji su živjeli na lijevoj obali Dunava, koji su kasnije postali poznati kao južni Slaveni. Postoji teza da je izraz „Anti“ iračkog podrijetla i da bi čak u sanskrtskom bio korijen *ant-ya,* što znači „granični čovjek“. To bi također bila veza sa Skitima i Sarmatima, a Trubačov iznosi tezu kako je i hrvatsko ime podrijetlom sarmatsko:

> „No ime Hrvata bilo je pozajmljeno na kraju s Istoka, o čemu nedvojbeno govori oblik *Χορόαθος* iz napisa iz prvih stoljeća n.e. u Tanaisu (na donjem Donu!). Druga je stvar, što po sebi taj – očito iranski oblik – traži svježije tumačenje, nego što je bilo poznato do danas. Ja sam sve više sklon mišlju, da je iran. **xar-va(n)t-* ništa drugo nego iranska fonetska (fonetsko-morfološka) hipostaza izvornog indoarijskog **sar-ma(n)t-*, "ženski, nad kojim vladaju žene"; usp. i postojanu antičku tradiciju o Sarmatima-ginokratima tj. "nad kojima vladaju žene" (*kalk*), u oprečju prema bliskosrodnim Skitima“ (Трубачёв 1987: 859-860).

Prokopijev opis ujedno je i jedina je vijest o izvornom južnoslavenskom poganstvu, zato što su južni Slaveni uskoro prihvatili kršćanstvo, a njihovo poganstvo neko vrijeme nije bilo zanimljiva tema koja bi bila vrijedna bilježenja (Belaj 2007: 41). Budući da nema izvora koji bi ukazali na suodnose među božanstvima kod slavenskog bajoslovlja u Hrvatskoj, nailazi se na prepreku. Jedino su kod zapadnih Slavena pronađeni popisi bogova i njihovih svetišta, ali ništa o njihovim međusobnim odnosima. Međutim, ono što znamo dolazi prvenstveno od strane istočnih Slavena koji nisu bili blizu Rimu i kršćanstvu koliko su to bili južni Slaveni. Iz tog razloga kod istočnih Slavena nailazimo na očuvane mirovne pogodbe koje su poganski Rusi sklapali s bizanstskim „Grcima“. Belaj (1998: 46) pojašnjava kako su te pogodbe posebno značajne zato što one ne opisuju vjerovanje poganskih Rusa, nego su prvenstveno diplomatski dokumenti koji nastoje pribilježiti utvrđene međudržavne odnose. Nestorova kronika, *Povijest minulih ljeta,* spominje prvu takvu pogodbu koju je sklopio 907. godine ruski (varjaški) knez Oleg za mir s Bizantom, u kojem stoji: „...mir učiniše [Grci] s Olegom... a Olega odvedoše na rotu [sudbeno mjesto] i ljude njegove po ruskome zakonu, i zakleše se oružjem svojim, i Perunom, bogom svojim, i Volosom, skotjim bogom, i sklopiše mir“ (Belaj 1998: 47, izvorno u Nestor 2012: 23). U Nestorovoj kronici se dalje spominje knez Vladimir Veliki koji je nakon dolaska na vlast dao postaviti kipove poganskih bogova. No, shvativši kako, da bi ga civilizirana Europa shvatila ozbiljno, nije bilo dovoljno imati bilo kakvu državnu religiju, nego jednu utvrđenu religiju. Tako je Vladimir dao srušiti poganska svetišta već 988. godine (opis 988. godine u Nestorovom radu nalazi se na stranicama 74-84). Ovo je u neku ruku bio i zanimljiv potez Bizanta. Vladimiru su dolazili pripadnici tadašnjih religija

(kršćani, muslimani, židovi) kako bi ga potaknuli da Rusija prijeđe na njihovu religiju. No, Vladimir je sve te religije smatrao negativnima te je nakon razgovora s „grčkim filozofom“ odlučio poslati svoje zastupnike da provjere bizantsku kršćansku religiju. Jedino što ga se dojmilo bio je izvještaj iz Grčke (Carigrada): „I pošli smo u grčku zemlju, i uveli su nas tamo gdje oni služe Bogu svojemu, i nismo znali – jesmo li na nebu ili na zemlji…“(Nestor 2012: 74). Naime, tadašnji bizantski car Bazilije II. zaključio je kako mora potaknuti stvari, stoga je naredio da u crkvi bude misa koja će se odraziti vrlo pozitivno na poslane (ruske) zastupnike, koji su na kraju bili oduševljeni. To je u konačnici utjecalo na Vladimirovu odluku da pređe na kršćanstvo.

Kod mnogih naroda, kao što su to ranije pokršteni Česi i Poljaci, nema mnogo opisa njihove izvorne poganske vjere, iako su neki njemački pisci dali određene podatke o zapadnoslavenskim vjerovanjima (Thietmar od Mersebugra (975–1018), Adam Bremenski (oko 1050–1085) i povjesničar Helmod (1120–1177), koji je u svojoj knjizi "Chronica Slavorum" napisao da Slaveni vjeruju samo u jednoga Boga). Zato, kako bi opisali život Čeha i Poljaka ljetopisci su posezali za rekonstrukcijama. Tako su se slavenski panteoni prikazivali analogno rimskima, no ipak su poljski crkveni pisci, a nakon njih i poljski povjesničar Jan Długosz, u svojoj *Historia Polonica*, rekonstruirali imena na temelju folklornih tekstova (Belaj 2007: 45).

Posljednja stoljeća obiluju istraživanjima posvećenima bajoslovlju kroz razne mitove, bajke i lingvistiku utirući nove putove za rekonstrukciju kojima se dolazi do novih spoznaja o našoj staroj vjeri i običajima. Osobito se ističu Franjo Ledić, Vatroslav Jagić te Natko Nodilo. Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov i Vladimir Nikolajevič Toporov (1965-1974)[7] napravili su rekonstrukciju praslavenskih tekstova, a posebnu pažnju posvetili su sukobu između Gromovnika i Zmije, odnosno Zmaja. Svojim proučavanjem praslavenskog mitskog sustava dokazali su „ukorijenjenost tekstova poganskih Slavena u praindoeuropsku predaju, što je naznačilo veliku prekretnicu u izučavanju mitologije slavenskih naroda“ (Dodig 2010: 330).

Najnovija istraživanja i izvore nalazimo u knjigama Vitomira Belaja i Radoslava Katičića, koji su preko svojih radova dali nove poglede na naše stare korijene. Na temelju raznih folklornih pjesama, ali i kršćanskih elemenata, otkrili su motive i obilježja stare vjere i to s pokrštenim imenima i radnjama. To se očituje u raznim imenima svetaca koji su supstituti

[7] V. V. Ivanov i V. N. Toporov rade zajedno i većinu svojih najistaknutijih djela objavili su u koautorstvu jedan s drugim

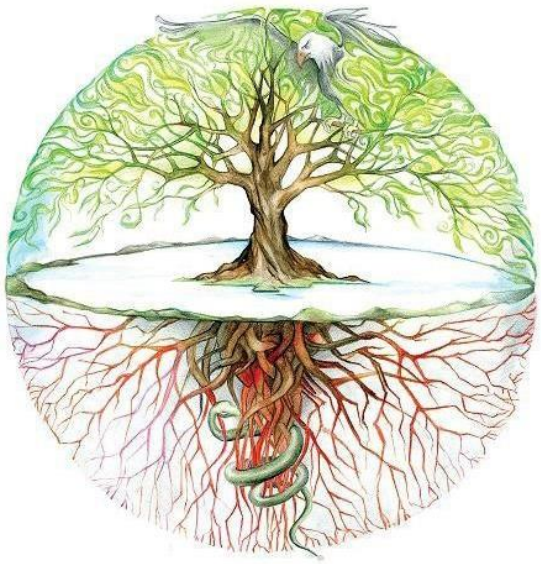
bogovima, kao što su Perun, Veles, Mokoš, Jarilo, Mara, te u raznim drugim elementima, kao što su pojave određenih vrsta stabala u vjerovanjima i običajima, itd. Nadalje, značajni su i Andrej Pleterski (već spomenuti) koji piše o mitskoj interpretaciji staroslavenskoga krajolika (1996), i Sreten Petrović koji piše o sustavu srpske mitologije (2004).

Rekonstrukcija slavenskog bajoslovlja u Hrvata donekle je složeniji pothvat nego kod ostalih grana Slavena, zato što u Hrvatskoj nema mnogo zapisa o bajoslovlju i božanstvima, ali veliku pomoć pružaju zapisi i rekonstrukcije ostalih slavenskih naroda koje se mogu usporediti s našim područjem. Ipak, izvori koji postoje dio su kulturnog i povijesnog narodnog identiteta koji su zapisani i pohranjeni u zbirkama kao dio povijesne baštine. Danas, ako i kada, se usmena baština još može posvjedočiti u živom govoru i izvedbi, onda je to „tek u funkciji izvedbenog predstavljanja kulturne baštine. To je ono naše staro, identitet i poistovjećivanje s nasljeđem, a nikako izvođenje svetih pjesama u obrednu svrhu, kako su ih, primjerice, mogli čuti i doživjeti, pa i zapisati, srednjovjekovni misionari ili kroničari“ (Zorić 2018). Knjiga koja na privlačan i jednostavan način objašnjava mitologiju drevnih Slavena knjiga je Franje Ledića (1892-1981) *Mitologija Slavena*. Također, tu je i zanimljiva knjiga Vanje Spirina *Hrvatski mitovi i legende*, koja je, kako piše u predgovoru: „prvi pokušaj da se mitovi, legende i priče najranijih stanovnika hrvatske zemlje predstave čitatelju na jasan, jednostavan i, nadam se, razumljiv i zanimljiv način“ (Spirin 1997: 5). Spirin nadalje navodi kako ta knjiga nema namjeru biti znanstvenom knjigom, iako se temelji na motivima „Hrvatske mitologije“ doktora Nikole Sučića (1890-1960). Spirinova knjiga nastoji oživjeti hrvatsku mitologiju i upoznati čitatelje s božanstvima i bićima koja su u njoj opisani – divovi, vile, palčići, itd.

Treba spomenuti i jedan noviji dokument koji govori o slavenskom panteonu i o dolasku Slavena – tzv. *Velesova knjiga*. To djelo predstavlja materijalan dokaz o nastanku i razvoju Slavena, kao i o njihovim seobama. Ispisana je na brezovim daščicama, a pronašao ju je u Ukrajini pukovnik Izenbek 1919. godine, bježeći od boljševika tijekom Građanskog rata u Rusiji. Ova knjiga raširila je vjerovanje kako su Rusi najstariji narod na zemlji i da se njihova

pradomovina nalazi između Sumera, Irana i Sjeverne Indije odakle su dalje krenuli u seobe. Uz ovu knjigu vežu se mnoge kontroverze, te njezina autentičnost do danas ostaje upitnom[8].

5. Kult stabala

Slika 1. *Arbor mundi* (preuzeto s http://rodnovjerje.com.hr/index.php/2014/08/22/vjerovanje-u-drvece-u-hrvata/

Stari Slaveni poznati su po štovanju prirode i poistovjećivanja s njom. Zato ne čudi da su i stabla bitan dio njihove mitologije. Drveća se ističu svojom veličinom, visinom, krošnjama, plodovima i starošću. Čak su i stari Germani štovali stabla hrasta, Gali (keltski stanovnici područja današnje Francuske i sjeverne Italije) su štovali imelu (zimzeleni parazit) koja raste na drveću, dok su nordijski narodi štovali brezu i jasen. Slaveni su štovali ona drveća koja se, prije svega, ističu svojom starošću, kao što su hrast, koji je kod nas poznat i kao dub što se može vidjeti u nazivu grada Dubrovnika i kvartu Dubrava u Zagrebu, ili lipa, što je bio i korijen za naziv grada Leipzig u Njemačkoj, a koji je bio izveden iz slavenskog izraza. Kult stabala je „uglavnom, posljedica vjerovanja, da su ljudi postali od stabala odnosno od drveta, ili da po svojoj smrti produžuju život u njima, ili pak da su ta drveća sjedišta viših bića, od

[8] Upitnost Velesove knjige uglavnom se temelji na lingvistici. Znanstvenici koji su pravili analize teksta zaključili su kako je ova knjiga napisana posebnom abecedom, odnosno, varijantom ćirilice u kojoj neki natpisi pojedinih slova nisu svojstveni ni ćirilici ni grčkoj abecedi. Knjiga koristi slavenski rječnik, a geografski je ograničena uglavnom na istočnoslavensko područje, ali fonetika, morfologija i sintaksa (kaotična i bez pravila) nisu povezane s onim što je komparativnom povijesnom lingvistikom poznato o drevnom stanju slavenskih (posebno istočnoslavenskih) jezika i dijalekata u razdoblju kao što je 9. stoljeće (Wikipedia).

kojih je primitivan čovjek činio zavisnom svoju sreću ili nesreću u životu. . . (Bulat 1932: 2). Bulat (1932) u svom članku o slavenskoj mitologiji na detaljan način opisuje i koje su se vrste drveća štovale, te daje i daljnji prikaz upotrebe botanike u mitološkom smislu (za ovo kao i dolje navedene primjere stabala v. Bulat 1932).

Jedno od najsvetijih stabala starih Slavena bilo je dub, odnosno hrast. U šumama ovog svetog stabla ložila se vječna vatra, te su bile ograđene za zaštitu od stoke i zlih ljudi. Stablo je bilo posvećeno bogu Perunu. Samo ime Peruna povezuje se s indoeuropskim korijenom **per-* udarati, a litavski oblik *Perkúnas* i latvijski *Perkôns* dovode se u vezu s latinskim *quercus*, hrast, što dolazi iz korijena **perk-* (Gluhak 1993: 475). Osim vječne vatre ovdje su se održavala vijećanja, a prinosile su se i žrtve. Pod hrastovima bi se nalazili veliki kameni žrtvenici na kojima su ljudi prinosili žrtve bogovima.

Lipa, indoeuropski korijen riječi je *lēipā* prema izvoru **leip-* "mazati, lijepiti" (Gluhak 1993: 378), također je bila jedno od svetih stabala u šumama u kojima su stari Slaveni znali obitavati. Kao i u hrastovim šumamam, i u lipovim šumama su se prinosile žrtve, a običaj obožavanja lipe zadržao se i kod Slavena koji su napustili svoju staru domovinu pa se moglo naći kako stavljaju grančice lipe na krovovima svojih kuća kako bi se štitili od gromova i požara. Narodna uzrečica kaže:

"Cvjetokitna lipo, tebe u svoj srdi,
Niti Perun žarkom strijelom ne nagrdi!“

(Ledić 1969: 8)

Vidimo kako se i stablo lipe povezivalo s bogom gromovnikom Perunom, stoga je to i uzrok tome da se grančice stavljaju pod krovom – da bi Perun poštedio krovove od gromova.

Osim vjerovanja u stabla koja su sveta, postojala su i stabla koja su se povezivala s demonima, poput stabala oraha. Svatko tko u svom dvorištu ima orah zna kako pod njim ili u njegovoj blizini neke biljke i stabla neće rasti, ili ako narastu neće biti u punoj snazi. To su znali i stari Slaveni koji su orahe iz tog razloga povezivali s demonima. Vjerovali su kako mlad čovjek nikako ne smije saditi orah zato što će umrijeti onda kada deblo biljke postane debelo kao njegov vrat. U nekim dijelovima Hrvatske, kao što je Djedina Rijeka u Požeško-slavonskoj županiji, ni danas ne sade orahe ispred kuća, zato što se vjeruje da donose razdor unutar kuća ispred kojih se nalaze.

Još jedno važno stablo kod Slavena bilo je breza, prasl. **berza* (rus. *berëza*, polj. *brzoza*) (Gluhak 1993: 149). Grančice ovog drveta ukrašavale su domaćinstva, a početak nove godine često je dočekivan s vatrom brezovog drveta. Običaji koji su kasnije preneseni na Jurjevo (dan sv. Jurja) bili su priređivani kao ophodnje u kojima su se ljudi oblačili u brezove grane. Mladi proljetni pupoljci breze poznati su kao sastojci za pravljenje salata, od kora drveta pravi se tekućina za obloge, pčelinji proizvodi od brezinog soka pospješuju zacjeljivanje rana, a brezov sok potiče funkciju mjehura i bubrega. Znajući sve to, nije čudno da su Slaveni brezu štovali kao jedno od najsvetijih stabala, zbog činjenice da je breza drvo koje je povezano s višljim dijelovima krajolika (gdje je, prema mitologiji, stolovao Perun).

Stvari koje ne mogu objasniti ljudi nastoje shvatiti uz pomoć drugih stvari koje su im poznate. Tako su Slaveni bili dobro upoznati s prirodom kojoj su pridavali veliki značaj pa su puno toga i poistovećivali s tom ključnom prirodom. Budući da su štovali stabla kao sveta, tako su drevni Slaveni shvaćali i božanski svijet uz pomoć stabla. Lat. *arbor mundi*, tj. „stablo svijeta“, je oznaka cjelokupnog svijeta u okružju prema zamisli o stablu. U krošnji, tj. na vrhu drveta, nalaze se bogovi koji djeluju na nebu, deblo predstavlja dio svijeta u kojemu žive smrtnici, a korijenje predstavlja podzemni svijet, svijet umrlih. Suha ili zlatna grana na stablu „predstavljala je“, prema predaji, gromovnički dvor, Perunov, koji se u folklornim pjesmama javlja kao sokol koji sjedi i gleda:

„Gori sedi sivi sokol,
Gori sedi, grada gledi:
„Bog nam živi tu gospodu!“.

(Belaj 2008: 421)

Međutim, podzemni svijet, korijenje, (po tradiciji) pripadao Velesu kojeg vežemo uz seljake, stoku, blagodati, magiju, ali i uz bolest i smrt. On se nalazi okružen korijenjem gdje je vlažno i gdje izvire voda. Stablo svijeta u većini se slučajeva shvaća kao hrast ili dub, a u novije vrijeme i kao bor ili jela. Važni obredi izvodili su se zbornim pjevanjem i ophodima, vjerojatno i plesom, što pokazuje kako svete pjesme i dijalozi nisu bili rezervirani samo za visoki stalež, nego su bile poznate i drugim pripadnicima naroda. Ovo je također vidljivo i po tome što su nakon pokrštenja svih naroda izvorni slavenski izrazi „ostali prepoznatljivi u usmenoj književnosti i u narodnim običajima, godišnjim i životnim“ (Katičić 2017: 69).

6. Perun i Veles i njihov kozmički sukob

Poznato je kako ljudi shvaćaju svijet uz pomoć suprotnosti; bijelo se ne bi moglo shvatiti bez crne boje, dobro bez zla. Belaj (1998: 46) navodi kako se „identiteti oblikuju i raspoznaju tek kada se netko ili nešto može usporediti s nekim ili nečim što je drukčije od njega“. U ranije navedenim pogodbama koje su poganski Rusi sklapali s bizantincima navode se dva božanstva Perun i Volos/Veles. Daljnjom jezičnom analizom, i uz još neke primjere koje navodi Belaj (1998, 2007), možemo vidjeti odnose ovih dvaju božanstava koja zauzimaju bitno mjesto u slavenskoj mitologiji:

„Perunъ i Volosъ
knez i njegovi - vojnici podanici, seljaci
oružje, rat - imetak (stoka)
smrt oružjem - smrt kroz boleštine (zlatenica)
gore – dolje“

(Belaj 1998: 49)

Štovanje Peruna može se pronaći u sve tri slavenske grane, što ukazuje na činjenicu da su Slaveni poznavali Peruna kao božanstvo i prije nego što su se međusobno podijelili i raselili po širem europskom prostoru. Nadalje, u praslavenskim obrednim tekstovima razabiru se mitski motivi o sukobu između dvaju velikih bogova – gromovnika Peruna, orla ili sokola, i stočjeg boga Velesa, zmije odnosno zmaja (koji je pridjev muškog roda od imenice zmija), ili medvjeda: „Taj dvoboj, upravo božanski boj, događa se uvijek i svagdje kad god i gdje god zagrmi grom i bljesne munja“ (Katičić 2017: 75).

Ovaj božanski boj nije samo zastupljen kod starih Slavena nego ga nalazimo i u praindoeuropskoj mitskoj predaji. Gromovnik koji je ubio zmiju na gori indoeuropska je mitska predaja. Katičić (2017: 82) navodi kako je u indijskoj mitskoj predaji, na mjesto gromovnika, kojemu je ime etimološki srodno imenu *Perun,* a glasi *Parđanya,* došao je Indra. Tj. Indra je preuzeo ulogu gromovnika. O njemu govori *Ṛgveda:* „ubio je zmiju koja je ležala na gori“, što pokazuje kako je ta tekstovna predaja srodna slavenskoj:

> „U *Ṛgvedi,* Indra je "ubio zmaja, probio Vode, rascijepio trbuhe planine". Tako je razbio snagu dasa i dasyua, poistovjećenih sa zmajem, te pustivši vodu da teče (rijeke i kišu) "....zemlju podao Arijcu". Neki misle da se zmaj (= vṛtra, वृत्र dosl. "zaprjek") odnosio na irigacijske brane što su ih gradili potomci harapske kulture (Dasi i Dasyui), a koje su

smetale arijskim stočarima. Drugi misle da je zmaj bio golem oblak na planini koji je progutao svemir i zadržavao vode. Prema prvoj zamisli podudarnost sumerskih i indoarijskih sadržaja prekrivala bi dva suprotna motiva (jer su Sumerani brižno čuvali svoja vodogrđa), dok bi prema drugom gledištu motivi bili slični. Prvo tumačenje odgovara etosu razaranja herojskog doba, a drugo civilizacijskom činu svladavanja iskonske stihije i psihološkoj borbi sa prošlošću, što se sve može povezati jedino u mitu. Inače *mitovi o ubijanju zmajeva i čudovišta* naširoko su rasprostranjeni, i to redovito u društvima na granici između kasne prapovijesti i civilizacije. Prijelaz tih društava preko te granice dovodi do promjene simbolike: prapovijesni "zmaj" (ili zmija u Rajskom vrtu), razmotren sa zidina civilizacije, ostaje dabome opasan, ali je sada ipak tek manje vrijedan barbarin“ (Heršak 2018: 68).

Sličan se zaplet može naći i u nekim slikama ili natpisima u Egiptu, Iranu, Indiji, Babilonu, itd. Artemov (2013) u svojoj knjizi *Mitovi i tradicije Slavena* (izvorno: *Мифы и предания славян)* navodi kako se kasnije ovaj mit pretvorio u borbu ptice i konja protiv zmije, a može ga se naći i na slici egipatskog boga Horusa[9] s ptičjom (sokolovom) glavom, kako sjedi na konju i udara zmiju kopljem, i u jednoj slici iz Rusije s prikazom svetog Jurja na konju kako ubija zmiju (Артемов 2013: 38).

Motiv zmije javlja se u mnogim kulturama. Ovaj motiv jedan je od najraširenijih mitoloških simbola, te ima vrlo složenu simboliku. Danas zmije nose negativne konotacije, no one često simboliziraju i plodnost, liječenje, besmrtnost ili obnavljanje, a u mnogim civilizacijama povezuju se sa stvaranjem svijeta. Kako zmije mijenjaju svoju kožu, predstavljaju simbol ponovnog rođenja ili transformacije. Antički simbol vječnosti *urobor* prikazuje zmiju koja grize vlastiti rep što predstavlja ciklus života i vječnost. U srednjoameričkim mitovima kao čest motiv nailazimo na zmiju - astečki bog Quetzalcoatl, koji odgovara majanskom Kukulkanu, predstavlja se kao pernata zmija koja simbolizira dvije snage - snagu materije (zmija) i snagu duha (ptica). Zmija je ovdje simbol nadilaženja ograničenja materijalnog, vidljivog svijeta transformacijom, odnosno odbacivanjem stare kože. Zmija u svom muškom obliku (zmaj) prisutna je i u germanskoj, keltskoj i nordijskoj mitologiji. U norveškim mitovima zmajevi su bili opisani kao vjerni čuvari groblja ratnika, a Vikinzi su ih često oslikavali na svoje štitove, a njihove glave urezivali su na pramce svojih

[9] Točniji naziv na hrvatskom jeziku bio bi „Hor“, u skladu s ruskim *Гор* ili *Хор*. Izvorni egipatski bio je *ḥr.w*, što bi zvučilo kao „Horuv“

brodova. U germanskom spjevu *Pjesma o Nibelunzima* nailazimo na mit borbe sa zmajem gdje pobjednik postaje junakom. Zmija, dakle, za mnoge narode i kulture ima pozitivne kao i negativne konotacije. Tako i u slavenskoj mitologiji motiv zmije ne predstavlja samo zlo i negativno, nego je njezino postojanje ključno da bi se održao mit slavenske godine, koji je cikličan.

U Bjelorusiji nalazimo dokaz u obliku sažete verzije mita o božanskom sukobu koja govori: „U Voronjini nad rijekom je gora (stara gradina, mala). Eto tu, na toj gori, grom je ubio vraga“ (Katičić 2017: 76). Ovaj primjer kršćanska je interpretacija mitskog boja u kojem sveti Ilija gromom ubija Vraga. No, može se pretpostaviti da je korijen od mitskoga sukoba gromovnika Peruna koji tuće svog protivnika koji je u obličju zmaja ili zmije. Druga verzija ove bjeloruske predaje glasi: „A to nekih pol vrste od Nočajevića, eto tu su breze, ograđen tako krugom komadić zemlje nevelik. Eto, tu je grom ubio zmaja“ (Katičić 2017: 76). Ovdje vidimo situaciju u kojoj gromovnik ubija zmaja, što ukazuje na to kako je prva verzija mita zapravo kršćanska interpretacija izvorne mitske predaje. U kršćanskoj interpretaciji mita pojavljuje se pitanje kako se može ubiti Vraga, zato što je on pali anđeo. Tu dolazimo do zanimljive činjenice, jer praslavensko *u-biti* ne znači nužno nekoga „usmrtiti“, nego „udariti nekoga tako da se ukloni s poprišta“ (Katičić 2017: 77). Ovo pokazuje kako se ovaj dvoboj ne mora shvatiti na način da gromovnik ubija zmiju, nego jednostavno da je zmija, kojoj je mjesto dolje, u vodi, blatu, krenula penjati prema gore, odnosno prema gromovnikovu mjestu koje je gore, i zbog toga gromovnik nju „bije“ kako bi ju vratio na njezino mjesto. Dokle god je zmija dolje na svome mjestu, vlada mir:

> Ne bije ga taj zato što je dobar, a vrag zao i neprijatelj svakog dobra. Bije zmijolikog i medvjedolikog protivnika jer nije ostao na uvijek svojem mjestu, u vodi, nego se je uspuzao onamo gdje je mjesto onomu koji ga bije. Uspuzao se je na goru. Da je ostao u vodi, pod panjem i ladom, gromovnik ga ne bi dirao. (Katičić 2017: 81)

Kao ishodište tumačenjima ovog mita Belaj (1998, 2007), kao i Ivanov i Toporov, uzima bjelorusku priču o borbi između Boga i Nečistoga (Vraga):

"To se sporio Bog s Nečistim:
'Ja ću te, kaže se, ubiti!
-A kako ćeš ti mene ubiti: ja ću se skloniti!
-Kamo?
-Pod čovjeka!

-Ja ĆU čovjeka ubiti, grijehe ću mu
otpustiti, a tebe ubiti!
-A ja pod konja!
-Ja ću i konja ubiti; čovjeka ću na
mjestu odštetiti, a tebe ubiti!
-A ja ću se pod kravu skloniti!
-Ja ću i kravu ubiti, domaćina ću na
mjestu odštetiti, a tebe ubiti!
-A ja pod kuću!
-Ja ću i kuću spaliti; čovjeka ću na
mjestu odštetiti, a tebe ubiti!
-A ja ću se pod stablo skloniti: tamo ti
mene nećeš ubiti!
-Ja ću drvo razbiti i tebe ubiti!
-No, ja ću se pod kamen skloniti!
-Ja ću i kamen razbiti, i tebe ubiti!
-No, eto, ja ću se, kaže se, skloniti u
vodu pod panj, pod kladu!
-No, tamo je tvoje mjesto, tamo si budi!'
Eto, gdje god udari grom, to Bog Nečistoga bije."
(Romanov 1891:155, 1.-T. 1974:76 u Belaj 1998: 68)

Zadnje riječi jasno navode kako „gdje god udari grom, to Bog Nečistoga bije“. Nakon prvog čitanja doista izgleda kako se Bog kršćana sukobljava s Vragom. No, kada pažljivije promatramo tekst, uočavamo kako Bog bije po vragu, razbija kamen, spaljuje kuću i nailazimo na suprotnost:

Gore na nebu / dolje u vodi

koja odgovara oporbi u kojoj se nalaze Perun i Veles. Dok je Perun gore, a Veles dolje, u svijetu vlada mir. U shemi koju navodi Belaj (1998: 69), on nam daje općenitu shemu za priče iz slavenske povijesti. Svaki od ovih likova ili radnji može se zamijeniti s nekim, ili s nekim drugim bićem – Perun sa sv. Ilijom i Veles može biti Zmija, Zmaj, Vrag itd.

1	2	3	4
Perun	Ubija/goni	Munjom/gromom	Velesa/Zmiju

Ovo jasno potvrđuje kako su Perun i Veles u suprotnosti. No, to nas ne bi trebalo navesti na pomisao kako su Peruna smatrali dobrim božanstvom, a Velesa lošim. Oba boga su za čovjeka mogla biti opasna, ali i od oba je mogao imati koristi, zato što i jedan i drugi bog nisu donosili samo pozitivno ili negativno, nego oboje. Belaj (1998: 87) navodi primjer gdje u ruskim pričama Veles u liku sv. Nikole spašava stoku seljaka pred gromovnikom sv. Ilijom koji udara gromovima po zemlji. Daljnji dokaz o tome kako Velesa ne shvaćaju kao zlog boga pokazuje činjenica kako je on zaštitnik stoke i davatelj blaga i blagodati. Katičić (2017: 102) navodi kako je Veles kao bog polja i njiva bio prisutan pri žetvi, na vrhuncu godišnjih primanja blagosti. Kada bi se poželo, on je sjedio kao medvjed na stogu snoplja tek obranih klasova.

Ovo dovodi do zaključka da ovaj mitski sukob nije samo negativan i da Perun i Veles u svojim suprotnostima donose i pozitivne stvari ljudima, a ne samo negativne.

6.1. Suprotnost u prostoru

Prvo što se treba spomenuti kada se govori o suprotstavljenosti Peruna i Velesa u prostoru je podjela gore / dolje. Poimanje svijeta kroz tu opoziciju prastaro je usmjerenje, a sastavni je faktor i šamanizma; ova opozicija dobro je bila poznata i u vedskoj Indiji (Belaj 2008: 418). Nadalje, pomisao postavljanja praslavenskih bogova u krajolik nije kasno nastala. Bitna stavka u interpretaciji prostornih odnosa vjerska je predodžba o drvetu svijeta, lat. *arbor mundi*. Slika stabla vrlo vjerojatno dolazi od činjenice da Praslaveni nisu mogli zamisliti kako neka prava gora izgleda zato što se na njihovom pretpostavljenom području na kojem su živjeli prije raseljavanja ne nailazi se na visine više od 200 metara nadmorske visine (Belaj 2008: 419). Stoga, kada su se počeli raseljavati i kada su došli u gorovite krajeve smjestili su bogove na ta njihova zamišljena boravišta. U rekonstrukciji mita u svetim obredima nametala se i sakralna (tj. vjerska) interpretacija krajolika: „Taj mit se iščitava iz oblika toga krajolika i iz ugođaja koji on stvara, i što se lakše i dojmljivije krajoliku daje mitski smisao, to prije će se to mjesto smatrati svetim i uključiti u doživljavanje vjerskih sadržaja“ (Katičić 2017: 103).

Iz prethodnog poglavlja gdje se govori o suprotstavljenosti božanstava Peruna i Velesa, kao i znane opozicije gore/dolje, lako možemo zaključiti kako se, kada se radi o toponimiji, Perun nalazi na mjestima koja obilježavaju nešto visoko, dok se Veles nalazi na mjestima koja su dolje, u blizini vode. Navest ću par primjera u kojima je vidljiv odnos

Peruna i Velesa kroz prostor u Hrvatskoj koji su nastojali prikazati Vitomir Belaj i Radoslav Katičić.

Prvi primjer je rijeka Žrnovnica koja izvire iza sjeverozapadnog kraja „primorske kose“ Mosora kod Splita. Njezin tok obilazi stjenovit izbojak primorske kose Mosora, koji se zove Perunova peta. Nekada se korito rijeke Žrnovnice potpuno sušilo, ali u njezinu koritu, točno ispod Perunove pete, izbijalo je vrelo koje nije nikada presušivalo, a zvalo se Perunić: „Odatle se razabire da je bog Perun imao moć da učini da prokula voda i kad je sve sasušeno i sprženo od sunca“ (Katičić 2017: 105). Nakon Perunove pete, lijevo nad Žrnovnicom uzdiže se brdo Perun. Od tog dijela krajolik Žrnovnice se mijenja i postaje zeleniji. Nadalje, na razmeđu Rakita i Blata, kod lijeve obale Žrnovnice nalazi se zmijski kamen: „Zmajev kamen poznat nam je iz bjeloruske predaje, i to baš u kontekstu mitskoga motiva o božanskom boju. primorske kose Mosora. Taj se zove Perunsko“ (Katičić 2017: 106). Tamo se odvijao Perunov kult kako se čini, što možemo pretpostaviti zato što se Perunsko nalazi iznad Zmijskog kamena, a i zato što planinari tog područja svjedoče o tome kako tamo često udaraju gromovi.

Sljedeći primjer je brdo Perun koje je spomenuo Katičić (2017), a koje se nalazi na južnim padinama istarske planine Učke. Pod tim brdom teče rijeka koja se naziva Potok i koja je imala poprilično mnogo vode, pa se na njoj okretala vodenica. Pod Učkom je sušan kraj i mlin koji se tamo nalazio, i služio je cijeloj okolici. Nadalje, mjesto koje se nalazi u blizini Potoka naziva se Trebišća, a leži ispod Peruna, te se ovo mjesto s Perunovim imenom povezuje zato što trijebišće može značiti i mjesto gdje se prinose *trijebe* „poganske žrtve“ (Katičić 2017: 117). U ovom slučaju sveto mjesto drugoga boga Velesa pretpostavlja se da je bilo stijena s imenom Voloski kuk, koja se nalazi dolje u koritu Potoka, a mjesto je tamno i mokro. Na obje strane rječice Drage kojom je tekao Potok, zemljište je razvedeno te postoji nekoliko špilja uz koje su povezane legendarne predaje. Govori se o motivu vraga koji na određeni crkveni blagdan na ulazu u jednu od špilja suši zlato na suncu. Ovdje nalazimo tragove mita o bogu Velesu, koji uz to što je i stočni bog, predstavlja i boga koji donosi blagodati. Na Učki danas postoji planinarska staza „Mitsko-povijesna staza Trebišće“ koja odaje počast božanstvima i na kojoj se nalaze informativne ploče na hrvatskom i engleskom jeziku kojima je cilj informirati hrvatske i strane prolaznike prolaznike, kako hrvatske tako i strane, o slavenskoj mitologiji. Sljedećih par slika iz osobnog izleta na spomenutu stazu:

Slika 2. Rekonstrukcija slavenskog obreda

Slika 3. Kip Peruna

6.2. Kršćanski supstituti

Dva svetca zamijenila su štovanje Peruna u pretkršćansko vrijeme, a to su bili sv. Ilija i sv. Vid. Sv. Ilija bio je starozavjetni prorok čiji je završetak zemaljskog života opisan ovako: „I

dok su tako išli i razgovarali, gle: ognjena kola i ognjeni konji stadoše među njih, i Ilija u vihoru uziđe na nebo“ (2. Kr 2,11).

Slika 4. Sv. Ilija (preuzeto s http://www.hkm-freising.de/html/sveci/sv.Ilija.html)

Perun se također vozio kolima po nebu, „Perun je nebesni gromotni kočijaš, pa eto kočijaš je i sveti Ilija“ (Nodilo 1981: 386). Slavenski kršćani su sv. Iliju nazivali čak Ilija Gromovnik, poput Perunovog nadimka „gromovnik“, te je on također štitio od nevremena. Nekoć su Iliji žrtvovali pijetlove kao što su se Perunu žrtvovali volovi. Nadalje, kada grmi i sijeva, govori se kako se sv. Ilija vozi u kolima po nebu i munjama, lovi Vraga ili Zmaja. Njegova svetišta nalaze se na vrhovima gora, a pastiri su palili krjesove na vrhovima, te plesali oko njih. U folklornim pjesmama Ilija Gromovnik protivnik je ljute zvijeri što možemo usporediti s Perunom i Velesom, gdje se Veles prikazuje kao zmija ili zvijer (medvjed).

Kada je riječ o sv. Vidu, Belaj (2009) u svom članku „Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti“ upućuje na to kako je sv. Vid kod Hrvata prikazivan kao bog koji sjedi visoko na vrhu i gleda u daljinu, te ga dovodi u vezu s Perunom, a ne u vezu sa Svantevitom kao prema nekim drugim izvorima. Uz sv. Vida često se spominje stari kult Svetovita (Sventevith, Svetovid, Svantovit, Swantovít, Sventovit, Zvantevith). Dodig (2010) navodi kako A. Lorna upozorava da se u stručnoj literaturi običavalo pisati o Svetovidu, ali navodi kako je to pogrešno zato što se isključivo pisalo o *Suantuaitu, Szuentevitu* ili *Zuantevithu*. Nadalje, objašnjava kako je element VIT karakterističan za teonimiju pribaltičkih Slavena, a veže se uz imena koja imaju značenje *dobitak, pobjeda* (Dodig 2010: 334). Belaj daje objašnjenje i kako

se Svantevit ne pronalazi nigdje dalje, nego samo kod Slavena na Rujani[10], te nije nigdje dalje spomenut, a ne javlja se ni u kojem od primarnih izvora južnih Slavena. Nadalje, Belaj navodi kako se na opis o Svantevitu nailazi tek 1601. godine, i nakon toga ga se više ne spominje. Autor također uspoređuje Svantevitove značajke, kao što su činjenice da ima četiri lica od kojih je svako gledalo na svoju stranu, s obilježjem Peruna koji može biti višestruk: „Četvero je braće: istočni, zapadni, sjeverni i južni Perkun“ (Ivanov-Toporov 1974 u Belaj 2007: 190). Primjer svadbe koji Belaj navodi u svom članku govori o zdravici koja se izvodi, a govori o bogu koji sjedi visoko na vrhu i gleda u daljinu, te pokazuje vezu Peruna i sv. Vida. Svantevit kao bog postaje poznat tek preko pola tisućljeća nakon razilaženja praslavenske skupine, što znači, kako Belaj (2009: 191-192) navodi, da je imao dosta vremena da prilagodi svoje značajke novijim društvenim uvjetima, kao što je dodir s kršćanstvom, te se odmaknuo od Peruna i od istih ili sličnih svojstava napravio je svoje ime.

Slika 5. Svantevit prikazan kao bog s četiri lica (preuzeto sa stranice https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=File:Swiatowit3011.jpg

Zanimljivo je za spomenuti i kako je planinski vrh Triglav u Sloveniji dobio ime prema slavenskom božanstvu Triglavu koji je bio bog s tri glave. Objedinjavao je tri hipostaze (personificirani atributi božanstva ili samostalna božanstva) bića Jav, Nav i Prav. Slično

[10] Lokacija se doista u slavenskoj fazi nazivala "Rujani", iako danas ima njemački naziv Rügen

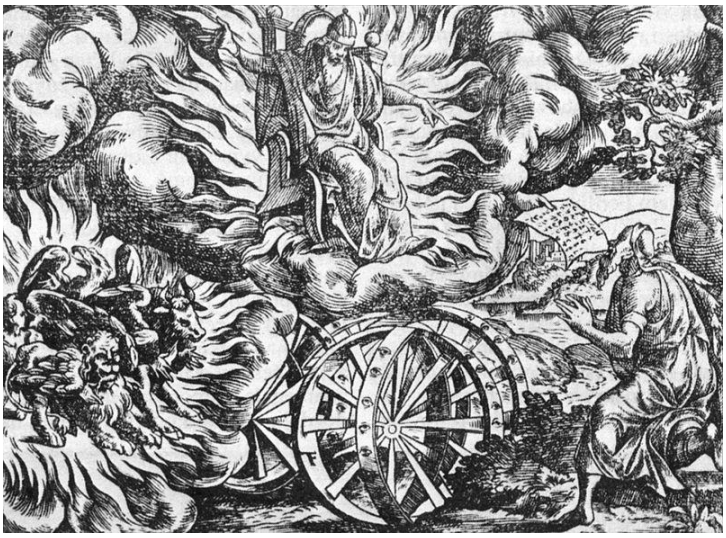
božanstvo troglava imaju i Kelti kao i neke stare indoeuropske etnogrupe u prednjoj Aziji, što znači kako ovo božanstvo nije samo slavensko.

Kao i za većinu drugih opisa tako se i ovdje za Velesa ne nalazi toliko detaljan opis, niti popis, kršćanskih zamjena kao što je to slučaj kod Peruna. Kao Velesovu zamjenu Belaj (2009) navodi sv. Mihovila, a kaže kako to mogu biti i sv. Blaž ili sv. Vlaho.

6.3. Uloga u hrvatskim običajima

U Hrvatskoj izvora o slavenskim običajima ima vrlo malo, stoga za mnogo izvora moramo koristiti stranu literaturu. Obredi koji su se obavljali u doba Slavena s vremenom su izgubili svoje teološko značenje, posebice nakon pokrštavanja Slavena. Iako su se neki određeni običaji, doduše pokršteni zbog lakše prilagodbe, održali, narod često nije svjestan čemu određeni običaj služi. Sve što zna je da tako mora biti, kako je to nekakav red, a mitološka pozadina običaja je zaboravljena. Time su značenja običaja prikrivena, a folklorne pjesme, ako se i danas izvode, nemaju obredno znađenje. No, iako su neki sadržaji nepovratno izgubljeni, neki tragovi ipak su ostali, a sva istraživanja kreću od ostataka stare kulture, stoga je to slučaj i ovdje. Vitomir Belaj i Radoslav Katičić proveli su mnogo godina istraživajući i nastojeći vratiti mitsku pozadinu običajima u Hrvatskoj te nam približiti našu slavensku prošlost. U nekim običajima i folklornim pjesmama koje ih prate spominju se Perun i Veles, a u nekima se dotični nalaze samo u pozadini - Perun kao Jarilov i Marin otac, Veles kao bog koji je oteo Jarila i zadržao ga u podzemnom svijetu. Ipak, sve počinje od Peruna i Velesa i njihovog kozmičkog sukoba, te je taj sukob centralan mit u cijelom procesu koji je poistovijećen s jednom godinom u životu Slavena koja se vrti u krug - kako se približava kraj jedne i počinje sljedeća godina. Glavni mit o Velesu koji se pokušava popeti na stablo, Perunov dvor, te ga Perun bije svojim oružjem, događaj kojim su započela sva ostala mitska događanja kod Slavena.

7. Gromovnik Perun

Slika 6. Gromovnik Perun (preuzeto s https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%A1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0:Melantrich44.jpg)

Bog gromovnik **Perun'ъ* u predodžbi je drevnih Slavena bio pokrovitelj vojne družine kao i njenog predvodnika, kneza. Njegovo je oružje kamen i strijela te sjekira, a drvo hrast. On živi na gori, povišenom mjestu, odakle gleda na sve četiri strane svijeta zbog čega se broj četiri smatra njegovim brojem: Polabljani su četvrtak nazivali Periunedan (no to može biti i prevedenica nj. Donnerstag). Nadalje, bračni se prsten stavlja na četvrti prst: to je simbol braka Peruna i njegove žene Mokoš. (**Mokošъ* je bila boginja plodnosti i kiše, kao i jedna od boginja u Rusiji kada je Vladimir došao na vlast) (Gluhak 1993: 475).

Primjeri u sljedećim potpoglavljima bit će vezani za običaje koji uključuju Peruna.

7.1. Bor ispred kuće

Kod južnih Slavena *arbor mundi* nerijetko je zamišljeno kao bor što se očituje u raznim koledama[11] - *u dvoru vam zelen bor*. Praslavenska riječ *bor* prvotno je značila šuma, ali se još u praslavensko doba dogodio značenjski pomak, pa u mnogim jezicima bor znači i posebnu vrstu *pinus* koja raste na suhom zemljištu (Belaj 1998: 165). Ovo je bitno zato što to znači da bor među južnim Slavenima predstavlja Perunov dom – on obitava gore, na vrhu drveta, na suhom. U južnoslavenskom primjeru mita, koledari dolaze do kuće pred kojom stoji bor i

[11] Obredna narodna pjesma

odvode gospodareva sina u carstvo mrtvih, što je dalo podlogu za vjerovanje u Brodskoj Posavini i običaj rezanja čempresa i borova kako ne bi nadvisili krov kuće:

> „I u Trnjanskim kutima smo bili i opet vidimo čempresi u dvoru štucovani, nemaju više od metra i pol. Snaša kaže, štucuje ju da joj sin iz kuće ne ode, jer kaže se – **Kad bor kuću previsi, sin iz kuće!** Pa, i ona pokazuje priko druma, ošo sin iz ve kuće. Iz ne kuće, iz ne. A sve im borovi, o-ho nadvisili krovove“ (Belaj 1998: 166).

Odraz ovoga može se pronaći i u pjesmi iz Podvinja, koju je objavio Luka Ilić-Oriovčanin, a kao primjer ju navodi Belaj (1998: 166):

„Andro sadi bora zelenog,
U svojemu dvoru bilomu.
Andro svomu boru govorio:
„Nerasti mi bore u visinu,
Već mi rasti bore u širinu,
Gdi će moji svati ladovati
Lipu moju Evu dovadjati“.

Na ovim primjerima možemo vidjeti ulogu koju su imali koledari iz Velesova svijeta. Gromovniku Perunu rodio se sin; ispred njegova dvora je bor i koledari mu dolaze na vrata, oduzimaju sina i odvode ga u Svijet mrtvih. I zbog toga, ako seljak hoće imati muško potomstvo i ako želi da ga sin nadživi, ne smije posaditi bor.

7.2. Bor kao božićno drvce

Belaj (2007: 209) piše kako je praslavenska riječ **horb* prvotno označavala šumu, kao i pragermanska **barwaz* (staroislandski *bprr,* staroengleski *bearu*, njemački *Forst,* sve u značenju "šuma"). Još u praslavenskom jeziku došlo je do pomaka značenja u „suhu šumu“, „suho povišeno mjesto“, no i dalje se riječ *bor* može naći u svom izvornom značenju u poljskom jeziku gdje znači „velika šuma“. U drugim jezicima gdje *bor* označava šumu, to nije bilo kakva šuma. U ruskom jeziku ona znači „velika borova ili jelova šuma na suhu povišenu mjestu“, u ukrajinskom znači „povišeno pjeskovito mjesto“, a u slovinskome „suho, neplodno tlo“ (Belaj 2007: 209). Gromovniku Perunu mjesto je gore, na suhome, u krošnjama stabla svijeta, te je u slavenskoj mitskoj predodžbi bor kao drvo pogodno da se na njemu nađe Perun. Kod Hrvata je koncem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća došlo do preuzimanja božićnog drvca iz Srednje Europe, tj. srednje Njemačke gdje se običaj ukrašavanja božićnog drvca može pratiti unatrag sve do 16. stoljeća. Novouvezena riječ *krizbaum, križban* uskoro je

zamijenjena rječju *bor* (Belaj 2007: 209). Belaj, nadalje navodi kako su u doba komunizma ovaj kršćanski obredni dio vlasti pokušale zamijeniti *novogodišnjim jelkama*, odnosno, pomak nije bio prema jelki, nego je bilo pomicanje jelke iz božićne faze u novogodišnju. On također iznosi i zanimljivu činjenicu kako ni kršćansko božićno ni komunističko novogodišnje drvce obično nije ni bor ni jelka, nego mnogo jeftinija smreka.

Običaj koji se sačuvao sve do danas je običaj sijanja božićne pšenice. Sijanje pšenice simbolizira obnovu života i plodnost. Ovaj običaj pretkršćanskog je podrijetla, ali danas ima kršćansku simboliku, a njegova svrha je blagoslov ljetine. Belaj (2007: 197) objašnjava kako „zvati dobro ljeto“ znači zaželjeti seljaku rodnu godinu pjesmom. U krčkoj kolednici koju novogodišnji koledari pjevaju ovo je jasno izraženo s pomoću dugih pšeničnih klasova koji se povezuju s obilnom rodnošću pšenice na njivama:

„Orebice bilice,
To su naše diklice:
Jone lipo poju,
Dobro leto zovu,
Jod šenice klasi,
Dugi kako pasi“.

Prema narodnom vjerovanju, gustoća iznikle pšenice i boja njezinih vlati može predvidjeti hoće li žetva biti bolja ili lošija.

7.3. Gromovnikovo oružje

O nastanku ovog običaja može se samo nagađati, no nigdje nema sigurnog zapisa. Udar munje svugdje je u svijetu jednak; munja udara u zemlju, stablo, kamen. Ljudi u ono doba još nisu razvili ideju elektriciteta te nisu shvaćali pojam i snagu koju ima munja. Ono što su si mogli predočiti je kako udar munje liči udaru u neke predmete. Stoga, kada su naišli na neke neobične predmetne oblike koje nisu mogli objasniti, pojasnili su si to kao predmet koji je „poput ognjene strjelice pao s neba i gromovito razbio neko stablo i zabio se u zemlju“ (Belaj 1998: 94).

U varaždinskom kraju može se čuti priču o „munji“ koja se može iskopati iz zemlje kao posebno oblikovani kamen. Oblikovano kamenje također postoji i kao dodatni uteg na starinskim zidnim satovima kakvi se još mogu naći u nekim starim seljačkim kućama. Ovdje se zapravo radi o običaju gdje su se kamene sjekirice, koje bi seljaci pronalazili, donosile kući

zato što se vjerovalo kako će one čuvati njihove domove od udara munje. Takve sjekirice pronađene su na zidovima i tavanima seljačkih kuća, što im daje drugu ulogu. Nađene su najviše na područjima lako zapaljivih drvenih seljačkih kuća sa slamnatim krovovima, pa možemo razumjeti zašto im je bila potrebna zaštita od udara groma. Belaj (1998, 2007) daje primjer rukopisa umirovljenog učitelja iz Višnjice blizu Trakošćana Daniela Šantalaba, koji je dugi niz godina prikupljao kamene sjekirice te napisao i članak o njima. On opisuje ovako:

> „Jednom prilikom, prije više godina, Ivan Mežnarić iz Gornje Višnjice, sada već pokojni, na moj upit ima li koju kamenu sjekiru ili motiku, odgovara da nema, ali da će ju pokušati pronaći, jer znade drvo u koje je grom udario prije nekoliko dana. Pokušao je kopati, ali ju nije mogao naći pa će nastaviti kopanjem, dok ju ne nađe“ (Belaj 1998: 113).

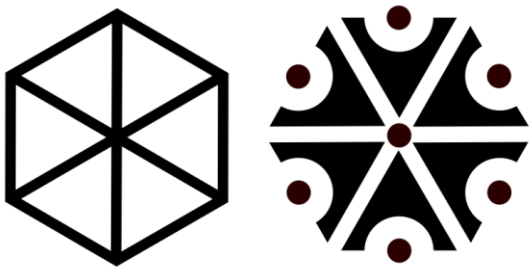
Belaj objašnjava kako je Šantalab svoju zbirku sjekirica skupio uz pomoć zainteresirane školske djece i odraslih mještana koji su pronašli sjekirice na tavanima i zidovima starih seljačkih kuća. Te sjekirice seljaci su nazivali *kamena strela, strelni kamen* što se može objasniti činjenicom kako se u Hrvatskom zagorju kamene sjekire nazivaju *strelni kamen.* Belaj (1998: 91) navodi i primjer prosjaka koji je „o pojasu nosio oveći kameni bat, da ga štiti od udara groma“. Također kao primjer navodi i članak Dubravke Balen-Letunić gdje se spominje kamena sjekirica pronađena kod Ludbrega, što je objašnjeno tradicijom „koja se u ovim krajevima zadržala i do danas. Čest je slučaj da se kamene sjekire stavljaju na tavane i u pragove kuća, jer postoji vjerovanje da one štite od udarca gromova“. Tu vidimo kako seljaci koji su pronalazili te sjekirice nisu razmišljali o njihovim prvotnim ulogama, nego su one za njih predstavljale „munju“ koja je bila ukopana u zemlju i koju su oni „zaticali iza ograde ili strehe. Tamo su ih ostavili njihovi djedovi ili očevi da budu zaštita od udara gromova. Dvije su kamene sjekire i jedna motika visjele obješene o tram u kućama s istom svrhom – štititi od udara gromova“ (Belaj 1998: 92). Svima je poznata izreka da grom ne udara u isto mjesto dva puta. Stoga, budući da grom neće udariti na isto mjesto dva puta, seljaci su smatrali kako je dobro imati „kamenu munju“, odnosno kamenu sjekiricu, u kući zato što bi to značilo kako je njihova kuća sigurna od udara groma.

Slika 7. Kamena sjekirica (preuzeto iz Burić 2015)

Ovo vjerovanje nije isključivo slavensko. Slična vjerovanja možemo naći i kod Nijemaca koji su kamenu sjekiru zvali *Donnerstein, Donnerkeil* (gromov kamen, klin). Također i u Skandinaviji gdje se kamena sjekirica naziva *Thorova strijela*. Može se naći i od Mađara pa sve do finskih naroda, kod američkih Indijanaca, afričkih naroda, u Indoneziji, pa čak i Indiji i Kini što što ističe da su Slaveni ovo vjerovanje i običaj vjerojatno preuzeli iz praindoeuropske zajednice koja je ovo vjerovanje i običaj dijelila s drugim starim etničkim skupinama.

Postoji isto tako običaj urezivanja „gromovitih oznaka“ na grede kuća zbog vjerovanja kako će te oznake štititi od udaraca munja.

Slika 8. Znakovi koji su se smatrali Perunovim simbolima i koji su se urezivali u grede kuća (preuzeto s https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=File:Thundermarks.svg)

7.4. Baba gljive brala

Dramsku igru „Baba gljive brala“[12] nije moguće pronaći nigdje dalje osim u slovenskom Prekmurju, u Gornjem i Srednjem Međimurju u Podravini i kod prečkih Hrvata na mađarskoj strani (Vince Pallua 2013: 232). Ova dramska igra čvrsto je ukorijenjena u svatovskim običajima s inverzijom spola koja se očitovala kroz odjeću – *babu* uvijek igra muška osoba: „Muškarac se oblači u ženske haljine i maramom prekriva lice, a u rukama ima razne rekvizite: staro vjedro na kolcu kojim lupa, žarač ili tzv. lopar (široku lopatu za stavljanje kruha u krušnu peć), na kojem je najčešće kredom ili ugljenom nacrtan ženski spolni organ“ (Zvonar 2019: 35).

Slika 9. Baba i deda u svadbenoj dramskoj igri „Baba gljive brala“ (preuzeto iz Vince Pallua 2013: 233)

[12] „Baba gljive brala, po bukovi prahi/kladi,
Po bukovi prahi, po jalšovim strnišču.
Grabu/kladu preskočila,
Ranu razdrapila.
Plačajte katani doktore, barbere
Kaj bodo zašilji to čemerno rano
Koja me dostigla dok sem gljive brala,
Dok sem gljive brala na bukovi kladi/prahi“.

Zbor pjeva o babi koja, zapravo, u početku nije bila baba, nego je bila djevojka. Ona je pri branju gljiva izgubila nevinost, te od svatova traži novčanu pomoć da doktori i barberi[13] zašiju ranu koju je zadobila pri preskakanju klade u šumi (Zvonar 2019: 35). Pri pjevanju se svatovima poslužuju kolačići u obliku gljiva, a oni onda stavljaju na tanjur novčane priloge: „Motiv gljive javlja se dakle u međimurskoj svadbi ne samo u pjesmi nego i u opipljivome materijaliziranom obliku gljive: kolača gljive (Vince Pallua 2014). Cijela scenska igra naglašava simboliku plodnosti i rodnosti koja je dobro poznata u svadbenim običajima.

No, osim u okviru erotske simbolike u svadbenom običaju, gljive imaju svoje mjesto i u mitologiji. Gljive se u raznim kulturama povezuju s nebeskim fenomenima, te se smatraju ispljuvkom božjim (Vince Pallua 2014). Poznato je da se narodnim običajima nastoje oponašati božanski, tako da se i našim svadbenim običajima nastoji oponašati i božanska svadba: „samo u primjeru da mi ljudi obavimo svadbeni obred onako kako su to činili bogovi u pravrijeme. Možemo očekivati i u našem realnom braku plodnost kakva nam je posvjedočena mitskim događajem. To pak znači da je slavenski čovjek svojim svadbenim obredima oponašao ono što su činili bogovi...“ (Belaj 1998: 208). Stoga, nastojat ću pojasniti koju ulogu su gljive imale u ovoj svadbenoj igri po uzoru na starije vjerske sustave.

Jelka Vince Pallua (2013: 238) pojašnjava kako Toporov (2002) iznosi da postoji živa slavenska predaja da se gljive pojavljuju na mjestu na koje je udarila munja, te da je za nicanje gljiva posebno pogodna “četvrtkova” oluja – i to oluja povezana s Perunovim danom četvrtkom[14]. Nazivi gljiva također odaju istu povezanost gromovnika Peruna i gljive, npr. u slovenskom jeziku *molnjena goba* ili pak ruski naziv za gljivu *gromovik* (no, danas je naziv za gljivu na ruskom *грибы*, skoro isto kao i hrvatski izraz). Nadalje, predstavlja primjer koji je Vince Pallua opisala, a koji je veoma zanimljiv. Ovaj primjer govori kako je za uspješno skupljanje gljiva potrebno valjati se i prevrtati se po zemlji pri prvom prasku groma, u čemu se vidi jasna povezanost s djelovanjem Peruna i mjestom na koje udara grom. Ono što još svjedoči o uspješnosti rasta gljiva je tradicija udaranja mjesta gdje rastu gljive klekovim prutom (klek je grm ili stablo borovnice, a prut je gipka šiba očišćena od izbojaka i lišća) ili

[13] Brijači koji su nekada pružali ljudima jednostavnije liječničke usluge kao npr. puštali krv

[14] Gljive su se zbog neobičnog izgleda, otrovnosti i halucinogenih osobina oduvijek povezivale s magijom te, u europskom folkloru, s vilenjačkim čarolijama. Australski narod Arunta vjeruje da su gljive pale zvijezde, a Kinezi ih povezuju s besmrtnošću, te ih koriste u medicinske svrhe kao i Japanci. U moderno doba povezuju se s nuklearnim oblakom.

jednogodišnjim prutom lješnjaka, čime se očekivalo kako će na tom mjestu narasti mnoštvo gljiva (Vince Pallua 2014).

Udaranje munjom, odnosno, *treskanje*, već je mnogo puta opisivano i dovedeno u vezu s gromovnikom Perunom – udaranje munjom Perunova je djelatnost. Dakle, udarcima munjom, koje (po legendi) šalje gromovnik Perun, oslobađaju se gljive iz zemlje. Vince Pallua (2013, 2014) ovu činjenicu dovodi i u vezu s usporedbom da netko/nešto „raste kao gljiva poslije kiše", odnosno poslije potresanja zemlje udarcem groma. Dotična znanstvenica objašnjava zašto je kiša bitna za nicanje gljiva, ali da je kiša tek posljedica oluje koju, prema njezinim tvrdnjama, šalje Perun udarajući munjama i treskajući njima o zemlju.

7.5. Prinošenje žrtve Gromovniku

Još u indoeuropskoj predaji vidimo kako su se bogovima prinosile životinje kao žrtve, i to divlje, a također i pripitomljene. Katičić (2017) objašnjava kako sam obredni naziv *žrtva* svojim etimološkim značenjem govori da se radi o obrednom zazivanju, pjevanju pohvala, itd. Dakle, praslavenska žrtva je izvorno bila zaziv, slavlje ili obredni tekst: „Slavenska je žrtva tako bez obzira na prinose i popratne obredne čine, koji su pri njezinu prinošenju svakako bili neizostavni, sama u prvom redu bila [je] zaziv, pohvalna pjesma, slavljenje, obredni tekst" (Katičić 2017: 65).

O žrtvama u sklopu staroslavenskih vjerovanja ne znaju se mnogi detalji, jer su arheološka nalazišta pretkršćanskih svetišta veoma rijetka. Dakle, ne znamo mnogo, ali ono što znamo, vrlo je važno. Radoslav Katičić (2017: 62) u svojoj knjizi *Naša stara vjera: Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine* navodi kako je veliki grčki povjesničar Prokopije iznio neke zapise o novom narodu koji se pojavio na donjem Dunavu i na granici Rimskoga Carstva. U biti, on je opisao kako je taj novi narod, Slaveni, štovao boga gromovnika, tvorca munje. Kao pokazateljstvo štovanja oni su mu prinosili žrtvu u obliku goveda. O tome se može naći primjer kod Rusa gdje se sve do novoga doba sačuvao običaj da seoska općina othranjuje bika i onda se on na Ilinjdan, koji pada na 20. srpnja, kolje, reže i kuha, odnosno žrtvuje. Katičić (2017: 62) objašnjava kako je za vrijeme dvovjerja, tj. kada je narod službeno bio kršćanski i držao se kršćanske vjere, ipak i dalje se nije odricao svoje stare vjere, i bilo je još uvijek primjera izvođenja pretkršćanskih obreda. Kršćanstvo nije sprječavalo ljude da u kući poštuju običaje svojih predaka. Stoga su se kršćanstvo i poganstvo miješali u narodnoj svijesti. U tom dvovjerju sv. Ilija je zauzeo mjesto gromovnika Peruna i zato se dogodilo da je Ilinjdan, u doba kada žito dozrijeva za žetvu, na dan u godini došao na mjesto Perunova dana.

Hrvati su također sačuvali običaj žrtvovanja goveda za gromovnika, iako već odavno ne znaju koji je bio smisao toga običaja. U Imotskoj krajini i na povrhu Trogira poznato je kako se na Ilinjdan peku volovi na ražnju za slavlja. U Metkoviću je janjetina s ražnja nezaobilazan dio blagdana sv. Ilije. Vol (muško uškopljeno govedo) peče se i u drugim naseljima, te ono označava veliko narodno veselje. Na taj dan čak se sve više peku i ovce, tako da se isključivost pečenja goveda gubi, ali smisao ostaje isti (Katičić 2017: 63).

8. Veles – bog stoke

Slika 10. Veles (preuzeto s https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Велес-_бог_домашніх_тварин.jpg)

Dok smo proučavali Peruna, mogli smo već nešto saznati o Velesu. Kao što ranije navedeni prikaz oporbe pokazuje, uz Peruna se vežu vojnici, oružje, rat, a mjesto mu je na visini - na gori, planini, brdu. Suprotno njemu, uz Velesa se vežu seljaci, seljački imetak (stoka), bolesti i smrt, a Velesovo mjesto je dolje, u rijeci. U ranije spomenutom opisu, Veles se naziva „skotji bog“, što u prijevodu znači bog stoke:

> „Kada se Veles spominje s drugim bogovima, u tekstu mu je uvijek najbliži Perun; ako se Perun spominje samo s jednim bogom u društvu, to je obvezno Volos/Veles. Uz oblik Volos jedina je apozicija bogъ, praćena atributom skotii, a ako se upotrebljava ime bez apozicije, onda samo u obliku Veles“ (Belaj 2008: 85).

Jedna svadbena zdravica zapisana na Popovu polju u Hercegovini govori:

„Na tom polju stoji stog

Na njem sjedi gospod Bog“.

(Katičić 2017: 121)

Kao što smo ranije vidjeli, bog koji sjedi na stogu zapravo je Veles u obliku medvjeda. Katičić (2017) govori da za ovaj božanski lik, koji daruje svima i koji je simbol blagodati, zbog toga su mu uveli *deus dator* „bog davatelj“. Ophodnička pjesma koja se pjeva u moslavačkoj Trnovitici govori o bogu koji dariva; pjesma se pjeva kada se dođe u dvor i kada se od domaćice zatraži da ih obdari:

„U dvoru vam zlatan stog,
Pod njim sjedi gospod Bog,
Z vreća sreću dijeli,
Svakom nešto daje, ...“

(Katičić 2017: 122)

8.1. Velesovi koledari

Velesovi ljudi, koledari[15], dolaze na Perunova vrata te pjevaju kolednice. Kolednice su pjesme koje su pjevali koledari koji su obilazili selom na Božić i Novu godinu. Nova godina za stare Slavene nije padala kao danas na 1. siječnja, nego je počinjala na početku proljeća. Primjeri kolednica su:

„Mi smo došli pred vrata,
Da bi bila božja zlatna“.

„Beli, beli, hrast stoji pored dvora...“

(Belaj 1998: 138)

Koledari su sudionici u koledarskoj obrednoj povorci koja je u novogodišnje doba obilazila selom, nerijetko maskirana. Belaj (1998: 138-139) navodi kako je švicarski etnolog

[15] U nekim govorima riječ „koleda“ znači "velik božićni kruh", "obredna vatra", "svečanost poslije posla i pjevanje", "čestitanje", "darivanje za Božić". Ponegdje je zabilježeno da je to ime (pa i osobno ime): tako npr. za senjske je uskoke to obredna vatra nazvana po boginji Koledi, kako je zapisao u XVIII. st. J. W. Valvasor. Slično je zabilježeno i kod drugih Slavena (Gluhak 1993: 328).

Karl Meuli značajke ophoda s maskama protumačio kao dolazak duša pokojnih predaka na novogodišnje slavlje. Te duše bi se privremeno utjelovile u maskiranim sudionicima u obredima. Iz toga možemo zaključiti kako su koledari pripadnici Svijeta mrtvih, odnosno Velesova svijeta. Velesovi ljudi dolaze na Perunova vrata pored kojih stoji hrast koji označava drevno stablo ili *arbor mundi*. Na Novu godinu rodio se Perunov sin, Jarilo (koji je već bio spomenut), što možemo zaključiti iz slavonske kolede:

„Danak svanu, koledo,
Munja sica, koledo,
Da možemo okupati, koledo,
Mladog boga i božića, koledo..“

(Belaj 1998: 161)

U sljedećim primjerima koleda možemo doznati kako koledari dolaze iz Velesova svijeta i moljakaju za dar. Ako tog dara ne bude, oni će odvesti novorođenće:

„Ak nam ne'te daruvali,
Mi vam bumo sinka zeli,
Sinka zeli, otpelali
V ono dole ravno pole
De nam rastu modre rože
Modre rože fijolice“.
(Huzjak 1957: 19 u Belaj 1998: 156)

„Ako ne bu sega tega,
Zet ćemo vam mlada sina,
Mlada sina gospodina“.

(Program smotre 1937: 6, Lukovdol u Belaj 1998: 156)

Koledari koji idu u ophode u vrijeme Božića i Nove godine danas su osobito prisutni na Jadranu. Obično se sastoje od muškaraca različite dobi koji idu od kuće do kuće i čestitaju Božić i Novu godinu uz prigodne božićne pjesme. U ostalim krajevima Hrvatske koledanje se danas odnosi i na ophode koji se izvode u raznim običajima: „Svagdje gdje ti ophodari postoje, od ukućana očekuju dar, zahvaljuju im pjesmom ili ih kude ako ih ne saslušaju i ne daruju“ (Vitez 2016: 86). Postoje također Jurjevski ophodi, ograničeni na sjeverni dio

Hrvatske, i koji su se održavali na dan sv. Jurja, ili rano ujutro na sam blagdan. Ophodari bi „obilazili seoske kuće, pjevali ili recitirali jurjašku pjesmu, dobivali dar (jaja, meso, predivo, novac), zahvaljivali na njemu [daru] ili kudili ukućane ako ih nisu saslušali i darivali“ (Vitez 2016: 108).

8.2. Veles kao dio žetve

Veles kao bog polja i njiva bio je prisutan događaju koji je obilježavao vrhunac blagodati – na žetvi. Kad se poželo „on sjedi kao medvjed na stogu snoplja od tek požnjevenih klasova“ (Katičić 2017: 102). Budući da je Veles bog stoke, po nekim teorijama etnologa, prikazivan je s čovječjom glavom, rogovima i bujnom kovrčavom bradom, te ga se dovodi u vezu s krznom, vlasima i dlakama. Kao „stočji bog“ njegova kovrčava brada povezuje se s ovčjom vunom koja je također znak bogatstva i blagodati. Na balkanskom području postoji niz svadbenih običaja u kojima roditelji od mladoženje daruju mladenku vunene predmete, oblače kožuhe izvrnute s vunom na vanjskoj strani, itd. Tim običajima potiče se, i zaziva, bogatstvo po kojem će par živjeti u kući nakon svadbe (Katičić 2017: 108). U opisima svetog stabla svijeta, *arbor mundi*, Veles u zmijskom obliku leži u gnijezdu od crne vune, a krzno, osobito medvjeđe, smatralo se znakom njegovog bogatstva. Katičić (2017: 123) je opisao primjer gospođe Elizabete Buzine iz Gornjeg Jasenja sjeverno od Krapine, koja je, kad bi neka djevojka bila dlakava, govorila „Kud kosmata, tud bogata“. U ovim primjerima vidimo kako se Velesa opisuje kao lik bujne brade koja donosi bogatstvo. U nekim mjestima sačuvan je izraz „vezivanje Velesove brade“, koji pokrštavanjem prelazi u izraz „vezivanje Božje brade“. To označava običaj vezivanja posebnog snopa klasja koji se kasnije uređuje i kiti kao simbol kraja žetve („brada“ kao pojam se definira i kao „ritualni predmet koji simbolizira kraj žetve“; Dimšić 2009: 104) najznačajnijeg dijela godine koji osigurava hranu do sljedeće žetve: „Po završetku žetve skupe se snopovi klasja koji se kao kitice odnose kućama i stavljaju na počasna mjesta“ (Dimšić 2009: 104). To je vidljivo i na primjeru iz Baranje:

> „Ako su se žeteoci vraćali domu pješice, prva bi išla najmlađa žetvarica ili najmlađi kosač s kiticom klasja. Ulazeći u gazdin dom, pozdravili bi: „Faljen Isus, gotova je žetva!“ i predali kiticu starješini ili reduši. Primatelj bi odgovorio: „Amen uvik!“ i kiticu zatakao za gredu na počasno mjesto. Ako su išli kolima kući, kiticu je u ruci držao najmlađi član ili članica obitelji, ponosno sjedeći kraj kočijaša, da bi kiticu svečano predao starješini doma. I risari su na isti način donijeli domaćinu kiticu klasja. To je najradosniji dan u godini, doženjača“ (Mihaljev 2012: 184 u Dimšić 2009: 104).

8.3. Kutnjačka svadbena zdravica

Još jedan običaj u kojem se može naći Velesa, je onaj s početka 20. stoljeća gdje je djever (voditelj vjenčanja koji i predaje mladenku), u kutnjačkim svatovima, morao održati zdravicu nekoliko puta prije nego se krene penjati na drvo i skidati mladenkin rubac, odnosno vijenac, koji je netko prije postavio tamo. To se odvija kada mladoženja dolazi pred mladenkinu kuću. Ta grana trebala je biti što viša i trebala je biti suha. Prva zdravica vezana je uz boga Peruna

„Najprije se setimo svevišnjega Boga
koji visoko sedi i vse nas doli gledi“.

Treća zdravica je zanimljiva i Belaj (2007: 288) navodi kako je ona povezana s bogom Velesom:

> „Treću je ne spil do kraja, već ono kaj mu je ostalo je zlejal v zemlu ili v koren dreva ili pod noge mužikašem, i onda je mužika zaigrala. I igrali so dok je dever ne donesel doli toga ropčeka z dreva“.

Vidimo da se ovdje vino izlijeva bogu koji se ne imenuje, ali je povezan sa zemljom, odnosno korijenom drveta, što upućuje na Velesa.

8.4. Poklade

O Velesu nema mnogo izvora glede običaja uz koje ga se veže. Neki od zanimljivih običaja koji se izvodi svake godine u Hrvatskoj pripada razdoblju Poklada u kojima sudjeluju sudionici različitih naziva kao što su vučari, zvončari, buše, itd. Ovo razdoblje traje od Sveta tri kralja, pa sve do korizme, a obilježeno je raznim povorkama u kojima su sudionici odjeveni u ovčju vunu, oko struka su im privezana zvonca, a na glavama nose maske rogatih likova. Oni koji nemaju maske zacrne lica ugljenom ili pepelom i uz pjesmu, ples i ludost prolaze ulicama. U pokladno vrijeme, u đakovačkom kraju, bušari koji su bili maskirani obilazili bi kuće i domaćinima izvodili pjesme i kojekakve dosjetke, a zauzvrat, domaćin bi ih darivao. Potaknuti ovom tradicijom, u Đakovu je osnovan karneval *Đakovački bušari* koji je velik događaj u cijelom kraju te predstavlja najveću karnevalsku manifestaciju istočne Hrvatske (HRT Magazin), a dolaze ljudi umaskirani i iz drugih dijelova Hrvatske.

Slika 11. Đakovački bušari (preuzeto s HRT Magazin)

Slika 12. Đakovački bušari (preuzeto s HRT Radio Osijek)

Slika 13. Zvončari iz Viškova (preuzeto s https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Zvoncari_viskovo_2008_3.jpg)

Ovi ophodi, osim u Đakovu, izvode se posvuda u Hrvatskoj (Riječki karneval, zvončari u području Kastavštine, Samoborski fašnik, Međimurski fašnik, itd.) kao i u Mađarskom gradu Mohaču u kojem se nalazi poveći broj Hrvata, a sve grupe imaju isto ishodište u vjerovanjima, a to je da tjeraju zle sile zime, čuvaju stoku od uroka i zazivaju plodnost. Danas ovi običaji nemaju svrhu zazivanja plodnosti i čuvanje stoke, nego se sve više moderniziraju te služe kao vid zabave, dok njihova prvotna svrha polako pada u zaborav. Ovdje nailazimo na sličnosti s bogom Velesom, i premda poveznicu s tim nalazim na stranicama Wikipedije i nekih drugih članaka na internetu, nigdje nisam pronašla znanstvene radove ili pouzdane izvore koji ukazuju na ovu povezanost.

Običaja koji se vežu uz Velesa nisu brojni kao oni koji su povezani s Perunom, ali Katičić (2007: 122-124) navodi kako Velesa možemo pronaći u raznim toponimima južnih Slavena. Na hrvatskim prostorima nalazimo ime poluotoka *Veles* kod Novog Vinodolskog, a s njega se stoka ukrcavala na brodove. Na suprotnoj obali kvarnera leži *Volosko*, a što ga, osim imena, povezuje s Velesom je činjenica kako se tamo također stoka ukrcavala na brodove. Nadalje navodi kako se uvala na sjevernoj obali otoka Prvića kod Šibenika zove *Veleš*. U Makedoniji postoji znatan toponim *Veles*, koji predstavlja ime gradića na srednjem toku Vardara. Veles se nalazi u kotlini, a iznad njega nalazi se gora pod imenom Sveti Ilija. Ovo dokazuje kako je kult boga Velesa bio priustan i kod Južnih Slavena, a „što se u njihovu vjerovanju izgubio natprirodni lik toga imena, bit će posljedica toga što su oni prije pokršteni“ (Katičić 2007: 124).

9. Zaključak

Rekonstrukcija slavenskog bajoslovlja u Hrvata nije lak proces. Zapisa nema toliko kao npr. grčke mitologije, ali i dalje ima radova kojima su njihovi autori dali značajan doprinos odgonetavanju slavenske mitologije na našim prostorima. Za potrebe ovog rada i tematike najznačajnije su bile knjige etnologa Vitomira Belaja i pokojnog jezikoslovca Radoslava Katičića, koji su svojim dugogodišnjim trudom nastojali razjasniti podrijetlo običaja od kojih se neki i danas izvode, iako sve manje. Običaji postaju zamućeni ili modernizirani čime gube svoju religijsku povijest, a ljudi postaju sve manje svjesni razloga izvođenja pojedinih običaja.

Također nema mnogo izvora kada je riječ o običajima vezanima uz štovanje bogova Peruna i Velesa, ali ono što se može jasno iščitati je činjenica kako je Perunov i Velesov mit o kozmičkom sukobu ključan mit za početak odvijanja svih ostalih mitoloških priča, te su oni razlog zašto se cijeli proces odvija. Najviše običaja koje se izvode i danas oni su koji se izvode u vrijeme Božića, kao što su sijanje božićne pšenice te izbor bora kao drvca za kićenje. Ophodi i koledari su također i dalje prisutni, pogotovo u vrijeme Božića i Nove godine. Nadalje, razdoblje koje se povezuje s našom starom vjerom razdoblje je Poklada koje je veliki događaj diljem cijele Hrvatske iako ljudi danas više ne znaju kada i zašto se ovaj običaj izvodio. Ovo razdoblje uz koje se vežu karnevali i maske može se povezati s Velesovim koledarima koji su išli umaskirani i predstavljali Velesov Svijet mrtvih. Dramska svadbena igra „Baba gljive brala“ također se i dalje pojavljuje, iako samo u slovenskom Prekmurju, u Gornjem i Srednjem Međimurju u Podravini i kod prečkih Hrvata na mađarskoj strani. Također, običaj pečenja na blagdan sv. Ilije ostatak je običaja žrtvovanja goveda gromovniku Perunu, a i danas se izvodi diljem Hrvatske. Običaji kao što je skupljanje kamenih sjekirica danas više nije prisutno, kao ni običaj rezanja drva ispred kuće kako ju ne bi nadvisio. Također nije prisutan ni običaj, koji se povezuje s Velesom, kada djever prolijeva vino u korijen stabla prije nego se popne na njega, kao ni vezanje posebnog snopa klasja koji se ne izvodi zato što se žetva sada vrši kombajnima i traktorima, a ne srpovima. Ovim radom potvrdila se hipoteza kako još postoje neki običaji koji se izvode i danas, ali je vidljivo kako se većina običaja ipak više ne izvodi.

Osim nekolicine običaja koja se izvodi i danas, i sve više dovodi u vezu s našom slavenskom povijesti, ostatke naših korijena možemo naći u nazivima nekih određenih planinskih vrhova, toponima prisutnih na prostorima na čijim ispostavljanjima se danas

pridaje dosta pažnje kao što su brdo Perun kod Splita, brdo Perun i Voloski kuk na planini Učkoj, itd.

Kao jedno od budućih istraživanja moglo bi se uzeti vrijeme Poklada i vidjeti koja je poveznica s bogom Velesom, zato što nisam pronašla relevantne niti opširne izvore koji govore o vezi između ovog razdoblja i Velesa.

Sažetak

Perun i Veles te njihovi tragovi u hrvatskim narodnim običajima

Cilj je ovog rada prikazati hrvatske običaje koji su bili povezani s božanstvima Peruna i Velesa, a koji se izvode i danas. Postoji više autora koji su dali značajan doprinos slavenskoj mitologiji, ali za potrebe ovog rada najznačajniji su bili radovi etnologa Vitomira Belaja kao i pokojnog jezikoslovca Radoslava Katičića, koji su svojim knjigama i člancima nastojali dati što bolji pregled i objašnjenje podrijetla Slavena i slavenskih običaja prisutnih u Hrvatskoj. Ovaj diplomski rad nastoji prikazati hrvatske običaje koji su povezani s Perunom i Velesom, te proučiti koji se od tih običaja još uvijek izvode.

Potvrđuje se kako, iako je pokrštavanje Slavena donijelo promjene i prouzročilo da određeni običaji padnu u zaborav, još uvijek postoje naznake i objašnjenja o korištenju određenih običaja i vjerovanja. Izbor bora u vrijeme Božića kao božićnog drvca i dalje je prisutno, iako se danas koriste jela ili smreka zbog manjeg opadanja iglica i jeftinije cijene. Vrijeme Poklada poznato je u cijeloj Hrvatskoj gdje se mnogi ljudi maskiraju te se u povorkama kreću gradom uz ples i ludosti. Nadalje, na blagdan sv. Ilije i dalje se peče janjetina, koja predstavlja ostatak običaja prinošenja žrtve gromovniku Perunu. Dramska svadbena igra „Baba gljive brala“ i dalje se izvodi gdje se gljive interpretiraju kao poveznica s Perunom. No, određeni običaji kao što su skupljanje kamenih sjekirica, nazdravljanje i prolijevanje vina u korijen stabla ili vezanje psebnog snopa klasja više nisu prisutni.

Ključne riječi: Slaveni, bajoslovlje, Perun, Veles, suprotnost, običaji

Abstract

Perun and Veles and Their Traces in Croatian Folk Rituals

The aim of this paper is to present Slavic deities of Perun and Veles as well as rituals where these two deities are present. There are several important people who gave a significant contribution regarding Slavic mythology, but for the purpose of this paper literature by ethnologist Vitomir Belaj and recently deceased linguist Radoslav Katičić proved to be the most significant. In their books and articles they tried to give a review and an explanation of the origins of Slavs and Slavic rituals present in Croatia. This paper aims to show Croatian rituals which are connected to the deities of Perun and Veles, and present which of these rituals are still in practice today.

The paper confirms how although Christianization of Slavic people brought some changes along with it, which caused certain rituals to become obscure, there are still explanations regarding certain rituals and beliefs. One of the rituals which is still present include the reason for selection of the pine tree to be the Christmas tree, although fir tree or juniper are more prevalent today, because pine needles of a fir tree do not fall that easily, and juniper is cheaper in price. Time of the Carnival is well known in every part of Croatia where masked people walk in processions, dance and act foolish. On the holiday of Saint Elijah people roast lambs which is a remnant of a ritual of making a sacrifice to the god Perun. Also, a certain wedding game called „Baba gljive brala“ is still present. In this ritual mushrooms are interpreted in a close connection to the god Perun. But, certain rituals like connecting of the last bundle of stalk at the time of harvest, using small axes which were believed to protect from thunders, or a toast and the spilling of wine on the roots of a tree are no longer present..

Key words: Slavs, mythology, Perun, Veles, opositions, rituals

10. Literatura

Artemov, Vladimir (2013). *Mitovi i tradicije Slavena* (v. https://flero.ru/hr/health/dom-na ordynke-gde-zhil-batalov-usadba-kumaninyh-pro-evgeniya.html); izvorno: Артемов, Владислав Владимирович. *Мифы и предания славян*. Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2013.

Belaj, Vitomir (1998): *Hod kroz godinu – Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, Zagreb: Golden marketing.

Belaj, Vitomir (2007): *Hod kroz godinu – Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora*, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Golden marketing.

Belaj, Vitomir (2009): *Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti*, Zagreb, u: »Studia ethnologica Croatica«, Vol. 21, Str. 169. – 197.

Bulat, Petar. (1932). „Pogled u Slovensku botaničku mitologiju". *Narodna starina*, Vol.11 No.27: 1-26. https://hrcak.srce.hr/67758. (Pristup 20.06.2019.).

Burić, Tonči (2015). „'Strilni kamen' s Baba Lokve". *Muzej hrvatskih arheoloških spomenika*. 351-364.

Campbell, Joseph. (2007). *Junak s tisuću lica*. Zagreb: Fabula Nova.

Dimšić, Katarina. (2016). „Semiotički prikaz brkova i brada" uz izložbu *Puna šaka brade*. Etnološka istraživanja, 21. 101-110. https://hrcak.srce.hr/179007. (Pristup 17.02.2019.)

Dodig, Radoslav. (2010). „Perun na Prenju, Veles na Veleži". *Status, magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, Br. 14. 330-338. https://www.scribd.com/doc/137437227/ Perun-on-Prenj-Veles-onVele%C5%BE. (Pristup 17.02.2019.).

Gluhak, Alemko (1993). *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.

Heršak, Emil. (2018). *Drevne seobe II*. Zagreb: Filozofski fakultet / Katedra za antropologiju. (dostupno na sustavu Omega FF-a).

Heršak, Emil. (2019). *Ideologija i osmišljavanje podrijetla*. Zagreb: Filozofski fakultet / Katedra za antropologiju. (dostupno na sustavu Omega FF-a).

HRT Magazin. „Znate li što su bušari". 25.1.2018. https://magazin.hrt.hr/426268/znate-li-sto su-busari. (Pristup 20.06.2019.).

Hrvatska enciklopedija. Slaveni. *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*. http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56587. (Pristup 20.06.2019.).

Hrvatski jezični portal. *Mit*. http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1lkXxM%3D&keyword=mit. (Pristup 20.06.2019.).

Katičić, Radoslav (2008): *Božanski boj – Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb/Mošćenička Draga: Ibis grafika i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Katičić, Radoslav (2017): Naša stara vjera – Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine, Zagreb: Ibis grafika, Matica hrvatska.

Katičić, Radoslav (2007). „Ljuta zvijer". *Filologija* 49. 79-135.

Ledić, Franjo. (1969). *Mitologija Slavena*: *Tragom kultova i vjerovanja starih Slavena*. II. knjiga. Zagreb.

Lončarić, Davor (2017). „Najavljeni Đakovački bušari". HRT Radio Osijek. https://radio.hrt.hr/radio-osijek/clanak/najavljeni-akovacki-busari/137830/. (Pristup 20.06.2019.).

Nodilo, Natko (1981). *Stara vjera Srba i Hrvata*. Split: Logos.

Нестор [hrv. Nestor]. (2012). *Повесть временных лет*. Prijevod: D.S. Lihačeva i O.V. Tvorogova. Sankt Peterburg: Вита нова.

Piteša, Ante. (2003). „Slaveni i rana Hrvatska država. *VAHD* 95/2002. 471-518

Pleterski, Andrej. „Etnogeneza Slavena – metode i proces". *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 40, 2013. 7-30. https://hrcak.srce.hr/164142. (Pristup 10.03.2019.).

Spirin, Vanja. (1997). *Hrvatski mitovi i legende*. Zagreb: PEGAZ d.d.

Šulek, Bogoslav. (1990). *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*. Zagreb: Globus.

Трубачёв, О.Н. (1987). "Дополнение…": Макс Фасмер [Max Vasmer], *Этимологический словарь русского языка*, sv. IV., Moskva: Прогресс.

Vince Pallua, Jelka. (2013). „“Baba gljive brala” – međimurska svadbena dramska igra kao izvor i put do svetosti praslavenskoga obreda“. *Stud. ethnol. Croat.*, vol. 25, str. 231 252, Zagreb.

Vince Pallua, Jelka. (2014). „Tragovi praslavenske sakralnosti svadbenoga obrednog scenarija u međimurskoj svadbenoj dramskoj igri Baba gljive brala“. *Hrvatska revija,* 4. http:// www.matica.hr/hr/434/tragovi-praslavenske-sakralnosti-svadbenoga-obrednog scenarija-u-meimurskoj-svadbenoj-dramskoj-igri-baba-gljive-brala-23988/. (Pristup 17.03.2019.).

Vitez, Zorica. (2016). Hrvatski običaji i druge tradicije. Mozaik knjiga, Zagreb.

Vukelić, Deniver. (2010). „Pretkršćanski prežici u Hrvatskim narodnim tradicijama“. *Hrvatska revija,* 4. http://www.matica.hr/hr/360/pretkrscanski-prezici-u-hrvatskim narodnim-tradicijama 21103/. (Pristup 10.06.2019.).

Wikipedia. *Velesova knjiga*. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0% BB%D0%B5%D1%81%D0%BE%D0%B%D0%B0_%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0. (Pristup 20.06.2019.).

Zorić, Damir. (2018). „Hrvatsko bajoslovlje“. *Kolo,* 2. http://www.matica.hr/kolo/550/ hrvatsko-bajoslovlje-28175/. (Pristup 10.06.2019.).

Zvonar, Ivan. (2009). “Usmena kajkavska književnost u kritičkom izboru i obzorju časopisa ʻKajʼ”. *KAJ – časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, vol. 42 (209)/3:23–44. https ://hrcak.srce.hr/70399. (Pristup 10.06.2019.).